

№ 188.

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

РОМЕН РОЛЛЯН

В О В К И

РЕВОЛЮЦІЙНА ДРАМА

ЛЯЙПЦІГ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

голосні склади:

ВЕЛИКА № 62 / ЛЬВІВ / WILHELM MAR. (Соловій)

Досі з'явилися оці книжки:

- 1—6а. Лепкий Б., Начерк історії української літератури (до нападів Татар), І., нове ілюстроване видання.
7. Левицький-Нечуй Ів., Запорожці.
8. Ліфонтен Ж., Байки (з 4 образками).
- 9—11. Карпенко-Карий, Суєта, нове видання.
- 12—14б. Крушельницький Антін, Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників, І).
- 15—16. Руданський С., Слівомовки (зі вступ. Лелікою).
17. М. Вовчок, Дев'ять братів і десята сестричка Галі.
- 18—20. Ахеліс Тома, др., Начерк соціології.
21. Машн-Сибіряк Д. Н., Чутливі совість.
- 22—23. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть І.
- 24—25. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть II.
- 26—27. Ейт Юрій, В затінку й на сонці оновідання.
- 28—29а. Збірник народних пісень і дум.
- 30—33а. Чайківський Й., Всесвіт історія І, стар. віки, з ілюстр.
34. Кіллінг Р., От собі казочки (з двома ілюстр.).
- 35—36. Кіллінг Р., От собі сторійки (з трома ілюстр.).
37. Вернен Б., Новоженці, комедія в двох діях.
- 38—39. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть III.
40. Езои, Байки.
- 41—43б. Барвінський В., Скошений цвіт, повість.
- 44—47. Раковський, Ів. др., Психольгія, І.
48. Андреев Л., Три оповідання.
- 49—50. Карпенко-Карий, Хазяїн, комедія.
51. М. Вовчок, Сестра, Козачка, Чумак (оповідання).
52. Вернен Б., Понад сили (драма).
- 53—56. Чайківський Й., Всесвітна історія ІІ. (серед. віки).
- 57—59. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть IV. (кінець).
60. Марко Вовчок, Від себе не втечеш (оповідання).
- 61—62. Івац Г., Будівничий Сольвес, драма.
- 63—64. Гоголь М., Тарас Бульба, повість, з ілюстр.
65. Руданський С., Цар-солохей, поема-казка.
66. Молдер Ж. В., Лікар-шуткар, жарт у 1 дії.
67. Котляревський Ів., Наташка Полтавка, укр. опера.
- 68—72. Чайківський Й., Всесвітна історія ІІІ (пововічна).
- 73—74. Николишин Д., Розладдя (драма).
75. М. Вовчок, Коржелюк, Невільничка (оповідання).
- 76—77. Геновефа, опов. (з образак.).
78. Куліш І., Орися, Дівоче серце, Січові гості.
79. Кобилянська Ольга, Некультурна (новелля).
80. Кобилянська Ольга, Valse mélancolique.
- 81—84. Франс Ан., На білих скалах, повість.
- 85—86. Толстой Л., Живий труп, драма.
- 87—91. Барвінський О., Спомини з моого життя, І.
91. Чричевський С., Клягння Любов, драма.

РОМЕН РОЛЛЯН

В О В К И

РЕВОЛЮЦІЙНА ДРАМА

ЗА ДОЗВОЛОМ АВТОРА З ФРАНЦУЗЬКОГО ПЕРЕКЛАДА

ГАННА ЧИКАЛЕНКО

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КІЇВ—ЛЯЙПЦІГ
ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Українська Накладня
с. з. о. п.
BERLIN W 62
Kurfürstendstr. 83

Книгарня Наукового
Тов. ім. Шевченка
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Ukrainška Knihargfa
i Nakladnia
850 Main Str.
Winnipeg Man. (Canada)

Друховано у друкарні К. Г. РЕДЕРА, тов. з обм. порукою в ЛЯЙПЦІГУ.

ШАРЛЮ ПЕГЮ

В О В К И

НОМО НОМИНІ ЛУПУС

Дієві особи.

Кенель. — Комісар Конвенту. Шісдесять років. Грубий, кровистий, хорій на подагру, ходить із усиллям; риси обличчя одутлюваті, вигляд сонний, але погляд очей швидкий і твердий, різкі вибухи гніву.

Телье. — Генерал, командує армією, Член Академії Наук. Сорок років. Холодний, коректний, дбайливо одягнений, застеблений з гори до низу в довгий сурдут, триколірова стрічка, чуб дуже коротко острижений. Дуже високий, дуже простий, вигляд енергійного пуританця, часом фанатичного; говорить різко, без жестів.

Веррэ. — Генерал, командує армією, ковбасник. Того самого віку. Червоношкірий. Дуже білявий, чуб підстрижений щіткою; величезна голова, грубі, вуха, з сережками: атлетично збудований; широка спина; волосаті руки, пальці з обгрізеними нігтями, розхрісталий, галасливий, під час розмови проклинає, гупас кулаком.

Д'Оайрон. — Генерал, командує армією; старорежимний офіцер, 50 років. Вишукано вдягнений, що відбиває супротивників; волосся довге й попудроване; худий, невеликий, тонкий, іронічний і задавакуватий.

Шапла. — Генерал. 45 років. Крамар без жадних характеристичних рис, крім вигляду внерості.

Вільямс. — шеф брігади, конюх. 35 років. Говорить із усиллям, в роті мов галушка. Сміється голосно й з притиском. Вдача апатична і брутальна.

Бюкé. капітан, адвокатський писар. Не має й 30 років. Вигляд моторний, жвавий і примхуватий.

Жан-Амабль, підпоручник. Не має й 20 років. Дрібний буржуа з дитячими лицями та втішною одвертістю.

Шпіг, ренський селянин.

Господарь корчми.

Офіцери, вояки, юрба.

Сцена драми, Майнц 1793 р., велика саля в готелі «Під королем Англії», де знаходиться головна кватиря штабу.

Ліворуч двері. Праворуч двоє дверей, з них одні на дві половини, відчиняються на сходи. В глибині велике вікно, видно дерево міського майдану. В кутку горить у великій фаянсовій грубі. На стінах об'язи, відозви, республіканські малюнки. На столах мапи, папери, їжа, шаблі; подвійне безладдя неохайної корчми та військового табору після бою.

Під час цілої драми чути гармати, в перервах вистріли з рушниць здалеку, або кроки військових частин на вулиці, музику, співи, команду — гудіння обляженого міста є атмосферою цілої драми.

АКТ I.

Сцена I.

Іспанські офіцери, — **Тельє**, **Д'Оайрон**, **Веррэ**, **Шаплэ**, **Бюнэ**, **Віdalьб**, **Жан-Амабль** зійшлися на нараду під головуванням **Кенелья**. — Збори бурливі. Кенель даремне силкується заспокоїти їх. Д'Оайрон, холодний, іроничний, сидить трохи віддалъ од інших.

Офіцери (бурно). Нас зраджено!

Кенель. Заспокойтесь, громадяне, заспокойтесь . . .

(голос його зникає в гомоні.)

Веррэ (гупав по столу кулаком). Кюстін нас ізрадив . . .

Кенель. Ніщо не дає нам права . . .

Веррэ (голосніше). Кюстін нас ізрадив. Обіцяв боронити Майнц, а залишив нас в облозі у ворога. Тепер він зоставив нас, щоб викручувались як можемо. Кинув нас, щоб ми здихали, не зробивши нічого, щоб нас урятувати.

Кенель. Заспокойтесь, заспокойтесь. Чого нам боятись? Майнц неприступне місто. Харчів нам стане на багато місяців. Невже ви думаете, що Конвент дозволить, не моргнувши й оком, роздавити нас, найкращу з своїх армій,

наладію Франції? — Майте терпіння! Ви добре знаєте Кюстіна. У старого не одна вигадка за пазухою. Хто знає чи він де не поблизу? Може саме тепер він кружляє над ворогом, назираючи свою жертву. Прийде час, і він спаде на неї, як орел на свою здобиччу.

Відальб. Кюстін далеко й забув за нас.

Бюкé. Генерал Мусташ сидить в якому небудь німецькому містечку; пиняється серед жіноцтва, виголошує промови.

Веррá. Від листів Кюстіна тхне рабством. Кюстін аристократ, як усі аристократи. Кюстін зраджує, як Дюмур'є, зрадив, — (повертаючись раптом до Д'Оайрона) як Д'Оайрон зрадить.

Д'Оайрон (встаючи). Громадяне, ніхто не має права сумніватись в моїй лояльності.

Веррá. Всі аристократи однакові. Вони тільки й думають про те, щоб задавити Республіку. Геть аристократів! Щоб їх не було більше на чолі наших армій! Треба замінити плебейським хистом усю ту наволоч, що засмерділась у гною при дворах. Нам треба генералів, щоб не мали у жилах гнилої крові. Поськідати старорежимних і перемога буде наша.

Д'Оайрон (холодно і твердо). Замісць деклямувати на пусте, подивись мені просто в вічі. Я єдиний старорежимний аристократ у головному штабі. Це ти проти мене завзявліся? То скажи просто.

Веррā. Я зі своїм не ховаюсь. Завзяєсь я проти тебе. Я домагаюся, щоб тебе скинено з твоєї посади, знижено до простого вояка, поставлено під пильний догляд, а ворухнешся — на гільотину.

Кенéль. Замовчи, генерале Веррā, тут ти не смієш накидати свої бажання. Ви нічим не можете докоряті громадянинові Д'Оайронові. (гомін офіцерів) Нам нетреба знеохочувати прихильників. Для перемоги нам потрібні всі сили.

Тельé (один мовчазний і непорушний серед галасу). Ні, депутате!

Кенéль. Що, ти теж, Тельé! Ти така розважлива людина; та тиж сам доводив мені всю вигоду, що її можна мати від військового досвіду аристократів!

Тельé. Відтоди я до них придивився. Від них ми маємо більш шкоди ніж користі. Хоч числом менші, ми будемо дужчі. Найгірші вороги, то літеплі друзі, що дискутують, критикують, а не вірять сліпо. Я не довірюю аристократам. Роби що хочеш із Д'Оайроном. Я оце бачив його за працею-він мені ненадійний.

Кенéль. Маєш ти якусь скаргу на нього?

Тельé. Я тобі казав. Як би не він, пруський князь Калкрейт¹⁾ і вся його розшишацька отара були б у мене в полоні.

Д'Оайрон. Тельє не легко зносити поразку. Плані його були неможливі, я це раз-у-раз казав.

Тельє. Що ти говориш про неможливість? Ніколи республіканський генерал не сміє рахуватися з природою. Все те, що я постановив, я виконав. З моїми двома тисячами людей я несподівано цієї ночі перейшов цілу ворожу армію, дойшов до самих дверей головної квартири. Як би ти був прийшов, як я тобі наказував, то я без бою, за одним махом, захопив в би був у сітку головний штаб сонної Пруссії.

Д'Оайрон. Тяжке завдання не пітти, а повернувшись. Ти кинувсь божевільно у пащу вовкові, ще трохи й вона була б замкнудась за тобою. Як би я не ваяв був на себе змінити твій план і не був відвернув увагу ворога, нападом з другого боку, ти був би не повернувшись до Майнцу.

Тельє. Твій удаваний напад був лише замаскованою втечею. Ти повинен був за всяку ціну, бути разом зо мною.

Д'Оайрон. Як би я був сліпо послухався, ми б з тобою попали б були в одну пастку.

Тельє. Як би ти був змовився з прусаками, то не зробив би інакше.

Д'Оайрон (внизуючи плечима). Я врятував твою армію.

Тельє. Тобі дано вироблений плян, і ти повинен був дотримуватись його, не відступаючи й на крок.

Д'Оайрон (иронично). Громадянинові Тельє все здається, що він на своїму кріслі в Академії Наук. Він уявляє собі, що дійсність слухняно схиляється перед числами та геометричними фігурами. Це не в останнє, що факт перевертає його ідею.

Тельє Сильна воля людини схиляє природу так, як того хоче її розум. Акцію обраховану до дрібниці ясним і рішучим розумом треба вважати виконаною більш ніж на три чверти.

Д'Оайрон (саркастично). Він думає, що вояки підважниці, а не примхувата худоба, що раз у раз звертає з протоптаного шляху.

Тельє. Твої, то може й так, бо ти даєш їм приклад примхуватості та недисциплінованості. Справжні патріоти не мають своєї волі: ними керує воля народу.

Д'Оайрон. Ти не можеш заборонити їм бачити, що вони йдуть на поразку.

Бюкé. Цай мені багнетів і хліба, і я берусь пройти цілий світ!

Тельє (до Д'Оайрона). Вони не повинні нічого передбачати. Я їм наказав бути переможцями. Хай роблять, як знають, а виконують наказ!

Д'Оайрон. А чим їм засліплю очі?

Веррá. Залий горілкою, а в задачах постав зо дві батареї!

Тельé (незадоволено до Веррá). Є інші засоби.

Веррá. Щей церемонитись! А там дають своїм рабам літво з блекоти.

Шаплá. Намішують сульфату з сіркою.

Веррá. Доводята їх до божевілля, перше ніж на нас пускають.

Д'Оайрон (знизуєчи плечима). Теревені!

Веррá. Хиба ж не ясно? Треба стратити розум, щоб битись проти нас.

Тельé. Не тратъмо ми свого. Наша сила в тому, що ми вільні і свідомі, хай це в нас лишиться. А треба опянити наших вояків, то «Марсельези» досить.

Д'Оайрон. Це ж безглузддя! Так ніколи ніхто не воював.

Веррá. От чорт! Йому все здається, що він у таборі Капета! Йому треба труситись за втому та життя своїх вояків, як бувало за часів, коли короновані разбійники воювали за допомогою наймитів. Тоді вони боялись під кулі шкури, що так їм дорого коштували!

Д'Оайрон. Хиба шкура санкюлотів дешевша?

Тельé (з холодною, зконцентрованою екзальтацією). Так, Д'Оайроне, життя тут не має вартості.

Кожен ним жертвує. Дай його не вагаючись, як того вимагає народ.

Д'Оайрон. Ви знаєте добре, що я за себе не боюсь і не бережу більше ніж хто інший життя вояків. Але я не терплю абсурду і знизую плечима бачучи, як хто шо робить проти регуляміну військового, як роблять тут уже від двох місяців.

Тельє. Військовий регулямін! Та він тут тільки утворюється. До нас нічого не було. Ми відновлюємо світ і війну, як і все інше.

Д'Оайрон (Заклавши навхрест руки і дивлючись заневажливо по черзі на кожного). Я вам ненадівуюсь. Ледве рік, як ви маєте діло з війною а ти хотів би, громадянине академику (авертається до Тельє) і ти, громадянине, адвокатський писарю, (Дивиться на Бюкé) або ти, громадянине ковбаснику, (Повертається до Веррá) ви б хотіли втерти носа старим лисам, як Калкрейт та Брунсвік²), що посивіли у зброї і зазанали Фрідріха³)!

Шапла. Мені здається, що наш початок незлий?

Веррá. Ще довго цей блазень із нас тут кепкуватиме?

Бюкé. Заслюкоїся, вони в нас скоро затанцюють карманьоли⁴); а як би їхній Фрідріх був тут, то та стара лицемірна малпа

підскакувала б вище за інших. Наші скрипки добре настроєні.

Тельє. Ми навчимо їх нової війни, про яку й не сниться їхній несміливій рутині та сухому обрахункові. Ми з того не робимо таємниці, бо певні, що крім нас, ніхто не користуватиметься цим небезпечним даром.

Д'Оайрон. Яка ж то таємниця?

Тельє (вказуючи пальцем на одну з відозв). Отут і на всіх наших актах згори написано: Воля, Рівність або Смерть.

Д'Оайрон. Ось де чудова тактика!

Тельє (з тією самою понурою екзальтацією, що поволі зростає). Смерть. Розумієш ти, громадянине старого режиму? Смерть як мета і як засіб, а не холодні партії гри в шахи, спокійні та коректні забави, на причуд гарні капітуляції. Смерть як кінець поєдинку між нами та блюзірчими насильниками рідного краю. Смерть їм або нам, може одним і другим. А як нас не стане, з наших кісток повстануть нові армії, що вмиратимуть і вбиватимуть, аж поки воля не розчавить тиранів.

Шапла. Ти осьміхаєшся Д'Оайроне. Чи це тобі здається таким смішним?

Д'Оайрон (зневажливо). Я нічого не маю проти того, щоб мене вбито, та я не хочу виглядати смішним.

Тельє. Рідний край в небезпеці, а він видивається у зеркало, як він виглядає!

Кенель (примириливо). А ну, громадяне, годі сперечатись. Хиба добрі санкюлоти не повинні поступатися своїми природними симпатіями та антипатіями інтересам народу?

Тельє. Громадянине депутате, твоя б була правда, як би я з досвіду не пізнав, що тільки люди, які понажають один одного та вірять у те саме, можуть виконати щось добре та велике. У нас цього немає: отже розділи наші завдання. Щоб виконати героїчні вчинки, для того треба принести серце, що палає повною вірою. Батьки наші казали, що з вірою по воді ходять. Вони так говорили про брехливу римську віру. Республіканська віра ще сильніша. Вона йде крізь вогонь і смерть і відбудовує життя на кожному своєму кроці. Але щоб вона мала всю свою силу треба позбутись тих, що їм не сила відчути її горячий подих на своєму чолі. Д'Оайрон занадто аристократ і зненірений, щоб зрозуміти надії захоплення. Так нехай він принаймні не шкодить своїми сумнівами. Не давай йому нагоди знесилювати наших вояків! Є інші завдання де ти можеш його вжити.

Кенель. Мені не треба кращого, як вживати кожного для завдання, яке для нього підходить. Громадянине Д'Оайроне, коли ти

виявляєш таку погорду проти нашого способу війни, покажи нам коли іебуль, з якої глини ти сам зліплений.

Д'Оайрон (невависно). Доручи тільки мені повести наступні проти табору емігрантів.

Кенель. Проти емігрантів? Чому саме проти емігрантів?

Д'Оайрон. Шо ти маєш проти того?

Кенель. Нічого... Мені здавалось, що людині старого режиму, як оце ти... Шо це не твоє місце. — А зрештою, це твоя справа.

Д'Оайрон. Це моя втіха. — (по мовчанці.) Принаймні це противники, що б'ються згідно з військовим регуляминою.

Кенель. Скільки хочеш! Але пізніше. Сьогодні Верра дає баль.

Шапла. Музики не бракуватиме.

Верра. Цієї ночі я візьму Костгайм та острова на Майні.

Кенель. Ти не змінів своєї постанови?

Верра. На якого чорта?

Кенель. Ти знаєш, чим ти важиш?

Верра. Д'Оайрон може прищепив тебе свій страх?

Кенель. Роби як хочеш. Ти сам уязв на себе це небезпечне завдання. Ти обіцяв мені бути переможцем: роби як знаєш та не забувай, що після таких пригод як оця, Конвент

пильнує голів генералів, щоб покласти на них лавровий вінець або . .

Веррā (робить рукою жест). Червоний комір. Заспокойся, на цей раз буде вінець.

Кенель. На інших місцях валу робитиметься вдавані напади, щоб полекшити тобі завдання.

Веррā. Мені нікого не треба. Я ні з ким не хочу ділити ні втіхи, а ні небезпеки.

Кенель (сухо). Я маю стояти на сторожі національних інтересів, а не твого честолюбства.

Веррā. Тобі не подобається мое бажання виконати великих вчинків?

Кенель (що від якогось часу відчував біль і став роздражненим). Ви всі мов малі діти, що їх розпирають гордоці. Ви не можете стерпіти, щоб хтось інший брав участь у ваших виступах. Годі! Слухайтесь! Треба щоб кожен з вас погодився з тим, щоб і інші, не тільки він, вмірали за рідний край.

Шаплā. Тобі сьогодня, здається, щось не по собі?

Кенель. Я думаю! Усих чортів до купи! Я б хотів побачити тебе з моєю подагрою. Пече, мов несамовита від самого ранку. Така проклята! . . (По короткій мовчанці, тоном, який не допускає непослууху) Отже так. Ти, Тельє, цілий день бавитимеш прусаків з цього боку валу сутичками та вилазками, ніби ти не залишив свого

наміру цієї ночі. Коли можеш постараєся з'єднатися з Веррā на тому боці Майну. — А ви, щоб мені про сварку більше і не чути! Мир! Подумайте про батьківщину! — Годі! Злагода, хай тут чорти з пекла, а злагода! А то бережіть голови! Обеднаймось щоб знищити отих проклятих!

(Важко виходить. Більшість старшин роходиться.)

Сцена II.

Д'Оайрон, Тельє, Веррē, Шаплā.

(Офіцери входять і виходять під час розмови. Не треба й на хвилину спускати з ока, що навколо всіх цих розмов кипить життя армії в обляженому місті.)

Д'Оайрон (іронічно). Мені подобаються ці слова про мир в устах у старого чорта. Так, обєднання в ненависті, це єдине, що намличить. Без ненависного ворога, що довколо нас, ми пожерли б один одного, як зграя вовків, яким не стало здобичі.

Тельє. Хтось би міг подумати, що ці жорстокі думки тішать тебе.

Д'Оайрон. Homo homini lupus . . Це старе як світ. Чого ж мені цьому дивуватись! Я нічого не маю проти ненависті, а тут її до схочу . . Як ви всі мені завидуєте! Бережіться, як мене не стане, ви повишкіряєте зуби один на другого.

Тельє. Це блюзнірство. Між мною і моїми братами по зброй ніколи не було іншого почуття, крім благородного суперництва. Ми любимо нашу славу, а як що й стараємось перевершити один одного, то тільки для загального добра.

Д'Оайрон. Покинь це, я вмію читати. Ви вдаєте, що живете в злагоді, але досить буде одній нагоди, щоб вибухло усе, що назбиралось злости, мстивості, дрібної зависті в одніх проти других. Як би ви не були так перетяжені роботою то побачилиб, що нас ділить. Та ворог нас бомбардує; і зрештою, у вас тепер є очі лиш для мене. Ви не можете мені дарувати, що я іншої породи.

Тельє (спокійно). Ти помилляєшся, Д'Оайроне. Я не роблю ріжниці між походженням одної людини й другої. Отже я не можу не навидіти тебе за твое походження. То я тебе самого не люблю, я й це завжди казав тобі в очі. Я не люблю аристократів, що зраджують своїх, не маючи прикмет і душі патріота.

Д'Оайрон. Яких же доказів моого патріотизму треба вам? Чи я коли поминав нагоду, щоб вам їх дати? Піди спитаї краще в армії князів.

Тельє (з відтінком зневаги). То правда, ти ніколи не милував старих другів.

Д'Оайрон. Чи це тебе часом вражає?

Тельє. Може. — Я їх ненавіджу. В усіх нас є причини ненавидіти їх. Але ти, це тобі не пристало; хто тебе примушує брати це на себе? От тільки що, ніхто тебе не примушував братися за цей похід.. Зрештою, я не повинен був би дивуватися після твої страшної гонитви через Ардени. Жалюгідне видовище! Вся стара слава рідного краю, — д'Аркур⁶), Вобан⁶), Кастрі⁷), — загнані в ліси, оточені мужиками, зраджені союзниками, божевільні від сорому та страху, тікали перед нашими військами під потоками дощу, одягнені в мізерне лахміття, мерзали, тремтіли в гарячці, вмірали від утоми й голоду, покидаючи нещасних на кожному кроці в багні канав та в кривавій нечисті, щоб хриніли і здихали мов скотина. А серед них оті жінки, що плакали від горя, застрягли в болоті, заїджені нужею; придворні сукні їхні брудні і схожі на лахміття.. Уся моя ненависть зникла перед та-пим нещастям. — Але ти, ти завзяваєш проти них. Усе, що ще жило, усе, що ще могло страждати, усе, що годилось на гільотіну, все те ти велів скидати на свої фургони; ти насміхався з жінок за їхню брудну близину, за дірки в їхніх сукнях, крізь які світилося третяче тіло. (Верра починає сміятись.)

Д'Оайрон. Ти занадто сентиментальний, Тельє, Як би ти попав у їхні руки, вони б з

тобою не так дуже панькалисся. Ти не знаєш які жорстокі серця сплять під пухкими грудьми тих годованих посмітох. Коли Еразм Контадський⁶⁾ палив мужицькі хати в Арденах, вони реготалися, аж заливались, оті красуні, зади яких тебе роажалобили до сліз.

Веррā. Отут його правда. Я заховаю своє співчуття для гідніших речей.

Шаплā. Плебейскі чесноти не дозволять!

Веррā. Ти глузуєш з мене, Шаплā. Не смійся. В мене теж добре серце, чутливішого як мое той не знайти. Але я соромливий, я не виставляюсь голий напоказ.

Д'Оайрон (до Тельє). Видко, що ти не маєш над ким мститися, Тельє. Я ризикую більше ніж ви. Або я їх повбиваю, або вони мене вбить. Ти не знаєш з якою жорстокою та рафінованою зненавистю вони мене переслідують. Мій брат найбільш завзятий. Не минає тижня, щоб я не діставав від них листів повних страшного фальшу й зради, щоб не призначали мені з жінками побачень, щоб спіймати мене у пастку, листів, щоб мене скомпромітувати, та ріжних штудерних та діявольських вигадок. Ти не знаєш яка сила зла сидить у аристократі.

Тельє. Я знаю яке холодне і жорстоке серце у аристократа. Як би я був давно ще не

придбав досвіду що до цього, то набрав би його тепер, дивлючись на тебе, Д'Оайроне.

Д'Оайрон (иронично). Він виши мені як злочин, що я служу Республіці! Тобі було б миліше бачити мене в армії Кондé?*)

Тельє. Я не люблю перекинчиків.

Д'Оайрон. Вас не легко задоволінити . .
Перечитай Корнейля. Хиба не радить він приносити своїх на жертву батьківщині?

Тельє. Ти собі глузуєш. Та мене не одуриш. Я бачу твої карти. Жадна республіканська віра не пояснить твоєї жорстокості. Ти ненавидиш аристократів, але ти сам аристократ. Не батьківщині, а своїй власній амбіції прийшов ти серед нас служити . . Стережися, Катіліно, я на сторожі.

Д'Оайрон. Не думай, що ти мене залякаєш; я тебе теж знаю. Що примусило тебе покинути книжки, лабораторію та працю? Що, як не бажання бути старшим над другими, волочити при боці шаблю, надія панувати? Я знаю ціну безкорисності людей науки. Це найгірші честолюбці; честолюбці понурі, ніколи не задоволені, що не спиняться ніде, ніколи, а неспокійною думкою все вазіхають далі, все завидують усим. Це найнебезпечніші з честолюбців, бо вони приладнюють свої інтереси до великих ідей, уважаючи себе їхніми представниками.

Тельє (перше спокійний, під кінець екзальтуєчись). Я для себе нічого не бажаю, Д'Оайроне, Як що мене не вбють, то, коли наша дорога Республіка не потрібуватиме нас, я повернусь до моїх спокійних студій. Але поки ворог загрожує батьківщині, наука буде служницею справи. Це ще не все творити ідеї, треба за-безпечити їм життя, дати їм панувати на землі в вільних головах очищених од брехні . . Воле, безсмертна воле, ти вийшла з поміж нас; наука запалила тебе колись, тремку і несміливу іскру. Хай же наука має право боронити тебе тепер, нести твій смолоскип на чолі твоїх армій, світло, що запалить ніч, у якій мордується Європа, — сонце Розуму.

Д'Оайрон. Ти говориш багато про Волю, в вас у всіх це слово на устах. Хто знає, може мені доведеться її колись од вас боронити?

Тельє. Я знаю, ти так любиш Волю, що ти сконфіскував би її, як би зміг.

Верра. Я того не боюсь: Воля здорована дівка, її треба інших пестощів, ніж на які здатен такий паничник.

Д'Оайрон (задеракувато). Ти думаєш вона спокуситься на ковбасника?

Верра. Грім би тебе вдарив! (хапається за шаблю. Д'Оайрон так само.)

Тельє (спилиє їх). Нам між собою битись не можна.

Д'Оайрон (іронично й холодно ховав свою шаблю).
А! Чудова війна, де ти йдеш наперед оточений потрійним рядом ворогів, де вояки відчувають позад себе, звернені на себе жерла своїх-же гармат, де генерали відчувають на шиї дотик святої гільотини, де товариші по зброї чигають на твою смерть, а взаємне недовір'я утворює громадську бенеку! . . Сюди треба посилати зневірених, що втратили смак до життя. Яку ціну набирає воно, як йому загрожує небезпека! Хто з нас першим умре? В кого з нас першого буде голова інших? (Виходить).

Сцена III.

Тельє, Верра, Шаплá.

Шаплá. До чорта з його нахабством, іронічною та образливою пикою! Мені він починає обридати от поки!

Тельє. Гордість робить його необережним, в міру того як він повинен більше стежити за собою.

Верра. Він мене раз у раз провокує. У нас із ним старі порахунки. Він мені заплатить цими днями на своїй шкурі.

Тельє. Це небезпечна людина. Жадної щирості і цинічна відвага, готова на все . .

Шаплá. Нема чого казать — це ворог, якого обставини примусили пристати до нас.

Тельє. Та ще які обставини. Паскудство-
повія, яку відняв у нього брат, бажання по-
мститися за всяку ціну, якими будь засобами.

Шапла. Батьківщина в небезпеці — треба
робити стріли з усякого дерева. Облицмо, він
працює для нас. Як не потрібно буде, ми по-
збудемось його.

Тельє. Вважаймо, щоб він нас не попере-
див. Я маю підозріння від якого часу . .

Верра. Підозріння?

Тельє. Так, неясні побоювання.

Верра. Кажи що.

Тельє. Ні. Не треба мені було й говорити.
Нічого певного . . особисте враження.

Верра. Цього досить, щоб одправити його
до Конвенту.

Тельє. Я на це не маю права. Я не маю
жадних доказів проти нього.

Верра (знизуочи плечима). Доказів? Хиба
треба ще доказів, як є переконання?

Тельє. Я не маю переконання без доказів.

Верра (з таким самим жестом). Добре. Як
прийде час, ти тільки подай мені знак. Нехай
лишень Іенель дасть мені його під час одної
з моїх вилазок.

Тельє. Нащо?

Верра. Там дуже небезпечно де я гуляю.
Може знайдеться розумна куля і полагодить
усю справу.

Тельє (не хоче зрозуміти). Що ти кажеш,
Веррā? (Дивиться на нього пильно.)

Веррā (брутально, не зморгнувши оком). Ну що ж таке? — Ти не бачиш хиба, що я жартую?

Тельє (помовчавши). Треба завжди керуватись справедливістю, Веррā.

Веррā (знизуєчи плечима). На якого чорта?
(Мовчанка.)

Тельє (Збираючись виходити). Треба йти. До завтра вранці я вас мабуть не побачу. Бажаю успіху, товариші.

Веррā. Привіт і перемога! (Тельє виходить.)

Сцена IV.

Веррā, Шаплā.

Шаплā (Дивлючись услід Тельє). Оцей, і добрий патріот і, як кажуть, учений чоловік, та з ним ніколи не почувавш себе добре. Холодний та різький: Неможливо з ним за пана-брата. Він раз у раз на сторожі; ніколи не сміється; не оповідає, що робить; не відомо навіть хто його коханка. Я не люблю як хто за собою так завжди стежить. Живучи серед товаришів треба вміти душу розкрити, а то, чорт!

Веррā. В ньому сидить стара аристократична опара. Бачиш, Шаплā, усі ці люди, що студіюють книжки, це не справжні санкюлоти, дійсні други народні, як от ми. Вони

вважають себе за щось вище. А проте, я хотів би бачити, як би вони обійшлися без нас. Як би залишити все на Тельє, то мусів би засекати, аж полумя буде видко, щоб закрикати: Горить! Оттак вони міркують дрібничково, по дурному, оці вчені! Вони не розуміють реальних речей. Таких людей треба, щоб шкрябали на папері, щоб фабрикували думки. Та як би крім них не було кому взятися за мітлу, народ загнів би у сміттю. — Дивись, отой чорт Д'Оайрон. Він підозрілий, сказати б, злочинець. Він здатен до зради. Це якби він її вже зробив. Чого ж бракує? Факту! Треба установити факт. Се б то треба б чекати, щоб зло було вже непоправне, щоб йому запобігти? — Зовсім ні. — Проте . . Досить, що ми є тут . . .

Сцена V.

Бюкé, жан-Амблль, Відалль і попередні. Три вояки волочуть і підштовхують мужика, що стогне. — Кілька молодих старшин ідуть із цікавістю слідом.

Вояки. Іди, прусак. Іттимеш, чи ні?

Веррá. Що це таке?

Вояк. Чи немає тут громадянина-депутата?

Веррá. Він хорий, у своїй кімнаті спочиває. — Шпиг?

Вояк. Так, генерале. Тільки що зловили. Ввійшов через Франкфуртську браму, продає

голубів. Бригадир догадавсь, що тут щось є, почав розпитуватись. Дурењь ізбився з пантелику, почали його трусити і от що знайшли при цьому (подав Верра пакет листів).

Веррá (беручи листи). Давай. — Від Пруського Генерального Штабу? Ну, добрий буде його рахунок.

Молоді офіцери (підходючи). Листи, Веррá? Покажи.

Веррá (перебігши листи, гупає кулаком по столі. Став червоний і кричить вибухаючи радістю). Га! Грім би тебе побив! Га! Га! Га!

Шаплá. Ну, що сталося?

Веррá (кричить). Нічого! Впіймав його! Впіймав!

Шаплá. Та що таке?

Веррá (так само). Нічого, кажу ж тобі . . . Кенéль! Де той Кенéль? (голосно смеється.) Га! Га! Десь у чорта є таки якийсь Бог, для тих, що в нього не вірять! (Кидаеться бігти до Кенéля, голосно сміючись, жестикулюючи незgrabно, штовхаючи людей і стільці по дорозі. Перше ніж увійти в двері повертається, червоний, обличчя налите кровю, апоплектичне, вимахує паперами і кричить:) Гиджа! Кусі його!

Шаплá. Він п'яний! (Веррá входить до Кенéля, грюкнувши дверима, Шаплá йде за ним.)

Сцена VI.

Мужик, волки, що його стережуть. **Бюкé, Жан Амабль, Відалó.** Під кінець розмови потроху входять інші офіцери по одному, або по два так, що сцена скоро виповнюється цілком як повернеться **Веррá з Конéлем.**

Бюкé (до мужика). Ну, старий, так ти оце спіймався?

Мужик (стогнучи). Пустіть мене!

Бюкé (голосно сміючись). Зараз! Зараз!

Мужик. Ви мене зараз пустите?

Бюкé. Ну, чорт, хоч хвилину побудь з нами! І двох хвилин немає, як ти тут. Хиба тобі так нудно?

Мужик. Ви мені нічого злого не зробите?

Бюкé. Та ні. Одріжуть тобі голову так, що й не помітиш.

Мужик. Ой, паночку! . . .

Бюкé. Що? Що? От так оказія!

(Мужик плаче, як дитина.)

Жан Амабль (з огидою). Фе!

(Повертається спиною до іншого.)

Бюкé (не звертаючи більше уваги на мужика). Ну! Так як, Жан Амабль, ти був цієї ночі в огні?

Жан Амабль (з дитячою радістю). О! Так було цікаво, Фортунé! Уяви собі, що ми перейшли цілу ворожу армію. Раз зустріли кінну сторожу — знаєш, червоних гусарів. Сказали їм гасло. Вони подумали, що ми селяне, яким

доручено косити вночі хліб . . . А Тельє, чи не завзятий чорт, такий спокій! П'ять хвилин разомовляв із пруським офіцером, і той нічого не помітив. А за той час товарищі обходили село, зайдши по хатах. Як би не той дурний Бонен, що передвчасно вистрілив, ми б усіх їх захопили були сонними. Калкрейт тікав у сорочці. Я сам бачив. Вистрілив, тільки не влучив!

Бюкé. Ти б цим не хвалився!

Жан Амабль. Чому? І так дуже смішно вийшло.

Бюкé. А на що ти схожий!

Жан Амабль. Чорт! Плигали через живоплоти. А потім я дістав раз шаблею, — уперше, Фортунé!

Бюкé. Батьки твої, ото б зітхали, як би побачили свого мизинчика, улюблену дитину отак позначенну.

Жан Амабль. Хиба ж не гарно?

Бюкé. І ти не втомлений? Ти не лягав спати, як вернувся?

Жан Амабль. Нашо? Хиба я не такий чоловік, як всі?

Бюкé. Чоловік! Дівчинка, якій і пів року не минуло, як матуся приносила до ліжка каву!

Жан Амабль. Фортунé, я тобі забороняю . . .

Бюкé. Ну добре, добре! Не сердься, нема чого червоніти, як гребінь на півневі. Мені

дуже подобається, що малій буржуа так від-
важно починає ледви виплутавшись з маминої
спідниці. Бідна жінка! Вона не пускала
його й за поріг, щоб не побігти слідом та не
завязати хустки навколо шиї!

Жан Амабль (зриваючи з шиї хустку). К чорту!

Бюкé. Ну й що, ти тепер ходитимеш з
голою шиєю з упертості?

Жан Амабль. Ходитиму, як мені сподобається!
(Сміються).

Відалó. Батьки б його і не пізнали.

Бюкé. А щоб сказав і мій патрон про-
курор, як би побачив мене тут з цією шаб-
люкою та нашивками?.. Як подумаю, що міг
би оце тепер сидіти в Аміені, зігнувшись
над пюпітром у конторі в прокурора Лас-
сере та вилісувати дурні постанови, а вся
тобі розвага, що часом, крізь гратеги по-
бачиш яку небудь бабусю побожну, як іде до
церкви!

Відалó. А я вигрібав кізяки із стайні в
готелю »Під Золотою Кулєю», а тоді вивозив
тачкою на купу гною!

Бюкé. А самісьць того ми стоїмо на чолі
батьківщини, гармати наші докотились аж до
ренських берегів, а зграї собак тиранів ламають
зуби об наші шаблі!

Відалó. Так, це не аби яка пригода, що
звела нас до купи в оцюму місті, де не

розумієш навіть їхньої чортівської мови, і примушує рабів Європи тримати перед нами!

Жан Амабль. Правда, як тут не пяніти з радості? Бути вільним, боронити вільний рідний край, єдиний вільний в Європі-Йти, мов ті королі на приголомшену громом Європу, мати душу звільнену від усякого страху, від усіх забобонів обіймати кільки в сили цей широкий світ, що нам належить, рвати кайдани народів, не відчувати над своєю головою нічого, крім цього прекрасного неба, звільненого від гнітуючої брехні про Бога! . . . Хто коли зазнав насолоди рівної нашій?

Бюкé. Наші вороги підозрівають Й, починають, нам заздрити. Ти знаєш, що сказав Калкрейт? «Кінець світа наближається. Кожен з цих якобинців говорить так, ніби він король.»

Жан Амабль. Ми королі цілого світу! Він сказав правду. Все наше, все нам належить, треба тільки брати.

Сцена VII.

Кенель, Веррá, Шаплá виходять з кімнати: **Веррá** її досі червоний з виразом дикої радості на чолі, **Кенель** сильно гнівний від чого листи тримтять у нього в руках.

Бюкé. Подивіться на депутата Й на Веррá! На кого вони схожі! Щось важне сталося . .

Кенель (дуже схильовано). Де Д'Оайрон?

Бюкé. У свої коханки, певно, у дочки мирового судді.

Кенéль. Двоє старшин: Відалó, Бюкé. Ідіть. Зараз приведіть його. Не відходьте від нього й дивіться, щоб ні з ким не розмовляв, ні під якою умовою.

Жан Амабль. Та що сталося?

(Відалó і Бюкé виходять.)

Кенель. Де той чоловік, що приніс ці листи?

Веррá. Осьде.

Старшини (Збентежені, неспокійні). Що сталося, громадянине? . . . Веррá, важні відомості? — Що, зрада? — Нас зрадили?

Кенéль (до мужика). Слухай, ледащо!

Мужик. Помилуйте!

Кенέль. Хто тобі дав ці листи?

Мужик. Помилуйте! . .

Кенéль. Відповідай!

Мужик. Майор Застроз.

Веррá. Адютант пруського короля?

Мужик. Еге.

Кенéль. Скільки вже раз посылав він тебе з такими листами?

Мужик. Мене, вперше послано. Досі інші ходили. Помилуйте! Я більше не буду . . .

Шаплá. Чорт, цього не потрібуєш нам казати.

Веррá. У друге тобі не заманеться.

Мужик. Ви не вбете мене.

Веррá. Так тільки, трошки.

(Мужик голосно побивається.)

Кенéль. Годі! Перестань ревіти, осле!
Хиба ти не знат, що то тобі загрожує? Від-
повідай. — Звідки ти знаєш Д'Оайрону?

Старшини (скрикуючи). Д'Оайрону? Це
Д'Оайрон?

Кенéль. Відповідатимеш, чи ні? А то
скажу бити, поки й кістки цілої не лишиться.

Мужик. Не вбивайте мене, паночку!

Кенéль. Ти взявся за погане діло й того
не годен навіть. Ти не вартий той кулі, що
тебе нею завтра вбуть.

Веррá. Відколи зрадник листувався з
prusаками?

Мужик (стогнучи, мов стара баба падає непри-
томний. Офіperi штовхають його чобітми).

Веррá. Нічого з цієї погані не витягнеш.
Він напівмертвий від страху. Заберіть його
геть, він тільки заважатиме.

(Мужика, мов той лантух, витягають.)

Старшини (Бурхливо). Так Д'Оайрон, Д'Оай-
рон листувався з ними?

Кенéль. Осьде лист від пруського голов-
ного штабу. Проклятий зраджував нас уже
кілька тижнів.

(Счиняється скажений галас, в якому серед неса-
мовитих криків можна відрізнити тільки окремі слова;
люди мов божевільні кричатъ, жестикулюють.)

Сцена VIII.

Ті самі крім мужика. Відалб і Бюкé вертаються з Д'Оайроном.

Бюкé. (Відчиняє двері, входить першим.) Він був тут недалечко. Проходжувався. (Кенель дав знак щоб галас втихомирився.) Гомін стихає на кільки хвилин, якраз стільки щоб дати Д'Оайронові час вимовити два речення).

Д'Оайрон. (здивований). Що таке сталося? Я осьде, депутате. (Його перериває вибух лайки).

Д'Оайрон (Спершу не розумів, а тоді блідне). Що? Що ви кажете? (до Кенеля.) Громадянине, звели їм замовчати! Я прошу тебе спинити їх! Я вимагаю пояснення й кари за ці образи. (До старшина). Нехай один із вас вийде з рядів і нехай одважиться сказати це ще раз!

Жан Амабль. Запроданець! Зрадник! Прусак!

Д'Оайрон (хапаючи його за горло). Візьми назад свої слова, візьми назад!

(Всі старшини настувають на нього, видирають Жана Амабля з його рук. Верба й Кенель вміщуються. Господарь готелю та слуги лізуть у двері перелякані, забентежені і невиразно гомонять).

Кенель. Тихо! Тихо!.. Слухай зраднику. І ви, громадяне, заспокойтесь. Осьде листи, що шпиг приніс генералові Д'Оайронові від пруського короля.

Д'Оайрон (кричить). То брехня!

Кенель (читає). «Пане Шевальє, з справжньою приємністю висловлюю вам наше задоволення за те, що ви щиро обіцялися дати нам поміч. Без вас головний штаб мало що не попав цієї ночі в засідку. Мені здається, що ви таки могли попередити нас трохи раніше. Проте, завдяки вашому влучному нападові на Бретценгайм та вашій влучній втечі, я з приємністю установлю, що ви визволили нас з серйозного становища та невдачі, наслідки якої могли б бути дуже важливі. Я хотів би запевнити вас, що король, мій пан, не забуде такої дорогої послуги і визнає її коли прийдуть спокійніші часи і буде забезпечена перемога. Подавайте далі вашу допомогу і ваші відомості. Не тратьте надії! Не за горами той час коли труни ціх королеубивців гойдатимуться на мурах нашого бідного Майнцу. Можете відповісти мені тим самим кур'єром. Він цілком певна людина. Підписано: Застрів.»

Д'Оайрон (що не перставав одбиватись з невиразними криками, вигукую). Неправда! Неправда! Все брехня! Й дурниця! Мене хотять погубити.

Старшини (кричать).

Верр до **Кенеля**. Те, що говорив Тельє. Пригадай, сьогодня вранці. Він скаржився, що його зраджено.

Кенéль. Так, твоя правда, Verrá. Він, справді, це казав. Я не звернув був уваги: я поклав це на карб його нестриманості.

Шаплá. І це вже робиться від тижнів!

(Чути крики юрби надворі.)

Господарь (готелю кидається переляканій до Кенéля). Громадянине депутате, вони, все розбивають, хотять увійти, хотять голову зрадника.

Кенéль. Замкніть двері. Покличте grenaderів. Проженіть юрбу. Правосуддя мусить відбутись без насильства!

Юрба (реве надворі). На лихтарь!

(Видко як проходять вояки, чути гомін боротьби.)

Verrá. Його не довезуть до вязниці: його роздеруть на шматки.

Кенéль. Замкніть його в кімнаті поруч. Два чоловіки з ним, щоб не спускали з очей і на хвилину.. Звяжіть його. Треба пильнувати, щоб не наклав на себе руки.

(Д'Оайрона виводять; він тримтить і запінівся від зlosti і страху. — Скажене хвилювання раптом ущухає. Всі здаються втомленими. Смертельна тиша. Чути як поруч видирається і кричить людина.)

Кенéль (коротко). Склічте раду! Негайно. Попередіть усіх членів. Решта вийдіть. — Тельé.. Підіть знайдіть його.

Verrá. Тельé вже немає. Ти йому дав наказ. Він за валами. Повернеться тілько вночі.

Кенéль. Так і буде, ми не можемо чекати: вже ціле місто знає. Обійдемось без нього;

маємо досить доказів. (Дуже поважно і дуже сумно.) Громадяне, перше ніж почати, одне слово: маймо на увазі тільки батьківщину, решту забудьмо. Дружба, ворожнеча повинні замовкнути, коли говорить правосуддя. — А тепер починаймо.

АКТ II.

Сцена I.

Та сама кімната. — Ніч. — **Тельє** повертається. Господаръ готелю.

Гоподарь. А! Громадянине, ти вже повернувся? Тебе не сподівалися так рано.

Тельє. Так, довелося відкласти. Я хотів захопити Момбах: та ворогів хтось попередив, один чорт знає як! Треба було вернутись. Завтра розпочнемо ново.

Господарь. Ворогів хтось попередив? То це знов таки та каналія . . А! . . От падлюка! Скільки він нашкодив!

Тельє. Про кого ти?

Господарь. Як про кого? . . Хиба ти нічого не знаєш?

Тельє. Ні. Я нікого не бачив. Хиба що сталося, як мене не було?

Господарь. Питаєш, що сталося? А! Громадянине Тельє, які сталися події, відколи тебе не було! Боже, хто міг би був думати?

Телье. Кажи що.

Господарь. Ти ніколи не вгадав би.

Телье. Я не маю часу. Кажи.

Господарь. Сталось те, що той злочинець старо-режимний, той підлій аристократ, той Д'Оайрон . .

Телье. Ну, що таке? Д'Оайрон . .

Господарь. Він зраджував нас!

Телье. Шо ти кажеш?

Господарь. Так, як оце тобі кажу. Зраджував нас, громадянине. Запродався ворогові.

Телье. Що він утік?

Господарь. Арештований. Піймали на гарячому. Не міг викрутитись. Завтра його гільотинують.

Телье. От падлюка. Ну, це добра новина! . . Та мене вона таки не тішить: бо я їй передбачав. Я не довіряв тій каналі. Ти знаєш, чи я коли затаював це від чного!

Господарь. Треба тобі віддати справедливість, громадянине. Ти маєш нюх чесної людини. Ти чуєш злочинство за ціле лье.

Телье. Ніякої заслуги тут немає. Це обличчя Тартюфа, ця солодка мова, отої нудний дух брехні та нахабства навколо . . Досить було раз стиснути йому руку, мягку, пещиру, огидливу, щоб бути на сторожі . . Це справжнє щастя, Ріфелю, що піймали це ледашо. Він міг нам страшно накоїти зла.

Господарь. Десь доволі й накоїв.

Телье. Можливо. Тепер багато відкриємо . .
Байдуже. Я спатиму спокійніше цю ніч знаючи, що його скоплено. От армія позбулась своєї піні! — А ну, роскажи мені лишень, як воно сталося . . Постій, я здихаю з голоду. Далі мені їсти: я від самого ранку не єв нічого.

Господарь. Я скажу, щоб тобі розігріли трохи печеної гуски. Тільки треба почекати, в печі вже погасло. Або, як хочеш швидче, то може юстимеш холодну свинину?

Телье. Давай що швидче, все одно! Я спати хочу. (Господарь виходить.) — Отак мої передчуття мене не одурили! Він був із нами, щоб зражувати нас. Дивно. Мати благородність, розум і відвагу, щоб віддати все на службу такій підлій справі! Треба бути зіпсованим геть-чисто, щоб безчестити себе так, для присмности, коли тебе ніщо не примушує. Зрадник зничев'я! . . I як він умів вести свою гру, не зрадивши себе ні разу! Бо не можна заперечити, він добре бився за добру справу, вже півроку. Така сила лукавства! . .

Господарь. (вертається з мискою в руках.) Так, громадянине, де неймовірна річ. Питаєшся себе, як він міг взятися за таку справу. I все це провадилось уже цілі місяці, подумай.

Телье. Справді?

Господарь. Є докази. Ціле листування з пруським королем. Листи від нього з початку облоги.

Телье. Хто про все довідався?

Господарь. Веррā.

Телье. (трохи здрігнувшись.) А! Верра! . . Справді? . . Коли ж він знайшов це?

Господарь. Може, минуло хвилин двадцять, як ти пішов. Арештували шпига, в якого були листи . .

Телье. І допитували того шпига?

Господарь. О! Він не хотів признатись . казав, що не знає чого від нього хотять . . Та що! Він з ними добре порозумівся, той падлюка!

Телье. Добре, йди собі,

Господарь. Нічого більш не хочеш?

Телье. Ни.

Господарь. Ти ж не іси. Хиба не добре?
(Показує на страву.)

Телье. Чому ж? Зараз їстиму. Я втомився.
(Господарь виходить.)

Сцена II.

Телье. (Сам, якийсь час мовчить. Гойдається на стільці і дівиться порожнє. Потім устає, машинально проходить з заклопотаними очима, кілька вривчатих слів без змісту. Спиняється, проводить рукою по чолі.) Голова якась порожня. Я дуже втомився сьо-

годня. (Сідає.) Дивно, не хочеться більш їсти. Присовує тарілку, але не їсть.) Щастя, що його арештовано. Падлюка! От чому йому хотілося того наступу проти емігрантів. Почував, що його просліджено. Хотів утекти, занотувавши собі наш плян оборони. А тоді йому було б легко . . . — (Не докінчує думки.) Верра, це Верра його . . . (машинально вертається.) Йому було б легко . . . — „Розумна куля полагодить справу“ . . . (Сердито.) Оце! Що це мені таке? Я не можу додумати думки! — (Відсовує тарілку і встає.) Листування з прусським королем і вже віддавна! Я тільки що був пішов, каже Ріфель. — Він боронив Брунсвіка ще сьогодня вранці та захоплювався пруською тактикою . . Та цей брат, цей брат що завзява його погубити, всі ці махинації з табору емігрантів . . Грім би тебе побив! (Важко дихає. Сідає знов.) А ну лишень заспокоїся, Тельє. Ти тратиш голову. Подумай трохи. Те, що тобі сказав Доайрон, чи бува не хитроці. Вся річ у тому, щоб довідатись, чи він вигадав цю байку щоб одвести підозріння. Як що є, як каже той, докази, листи, від нього, ним писані, захоплено ціле листування. (Встає і раптом іде до дверей. Гукає.) Ріфелю! (Голосніще.) Ріфелю!

(Господар прибігає).

Господар. Ну, ну, ти, розбудиши цілий готель. Чого тобі, громадянине?

Телье (Штовхав миску). Заберай! Сире, гидке, тхне лоєм!

Господарь. Не може бути! Громадянин Шаплá казав, що за все життя . . .

Телье. Годі! Мовчи! — Чекай: ти був тут, як його арештували?

Господарь. Зрадника? — Отут стояв на дверях. Страх що було, Вони усі мов показились були . . .

Телье. Чи знаєш, захоплені листи були писані рукою . . .

Господарь. Надлюки? От чорт, не знаю. Вони замкнулись на нараду. Чи листи були до цього, чи від цього, не скажу, та це ж все одно. Як не як, а листи були.

Телье. Іди собі. (Господарь виходить.) Це ж безглуздо, щоб він писав листи до прусаків і щоб їх знайшли у того ж самого шпига, що приніс відповідь. — Але ж коли його було засуджено тільки на підставі листів од них . . О, Боже! Що вони зробили!

(Іде до вікна й відчиняє. Господарь вертається на квілину прибрати з столу.)

Господарь. Громадянине, ти напустиш холоду, позаморожуєш нас усіх.

Телье (сердито). Я казав тобі: йди! (Господарь виходить знявши руки. — Сам, знов сідає.) Треба було мені вертатись сьогодня ввечері! Як би не та проклята перешкода, я був би в Мом-

баху, переночував би був у таборі, а завтра . .
Бо тож таки падлюка. Позбудемось його і
хай про нього більше не буде й мови! (Сам до
себе.) Підлість! — Але що ж я можу зробити? . .
Мені немає вибору. Муну роспитатись, дові-
датись, здати самому собі справу . . Так, так.
Треба йти до Кенеля. — (Не рухається з місця.)
— Йти зразу! — (сидить) Ну? — (Глузув сам із
себе.) У мене ноги мов не свої, мов розбиті.
Мені . . мені страшно. Я зайду далеко, як
побачу . . А! Я знаю Веррá: на що тільки він
не здатний. (Встає, п'є з карафи.) Ану, рушай!
Коли в мене такі вагання, то, значить, я вже
знаю. Я піду до самого краю.

(Робить кілька кроків до дверей Кенеля.)

Сцена III.

Кенель, Тельé.

Кенель (напівдягнений, відхиляє свої двері).
Що за лихо тут товчеться? — Це ти, Тельé?
Щоб тебе чорт уяв! Вже яку годину ти тут
гукаєш? На кого це ти?

Тельé. Ти спав, Кенелю?

Кенель. Спав? Хиба я знаю, що таке
сон? Вона з самого ранку не вгаваючи ви-
вертас мене.

Тельé. Про кого ти?

Кенель. Про свою відьму, чорт! Про по-
дагру. Очей не можна стулити. — (З розпуккою.)

І це ще не все, Тельє, я почиваю, як воно надходить.

Тельє. Що?

Кенέль. Припадок. Кольки в нірках. Вони збираються кілька день наперед . . А! Прокляте тіло!

Тельє. Чи ти лікуешся якнебудь?

Кенέль: Мені одне тільки помагає: відпочинок і купелі. Без цього, сказав мені лікарь, я кожного дня можу вмерти. Що тут робити? Тут не в нас справа. Справа в бідній батьківщині, що сама дуже хора. Ми ж її врятуємо, правда Тельє? А самі ми, ми всі загинемо.

Тельє. Не трати так швидко відваги.

Кенέль. Я не трачу відваги. Я знаю, що Кюстін не думає вже про нас. Сьогодня вранці я йм не хотів цього сказати. А генералові Мусташові й не сниться пробувати нас звідсі визволяти. Йому своя слава дорожча. Кине нас тут пропадати. Ми й пропадемо всі, один по одному. — А! Тим краще, тим краще! Про мене, хоч і завтра.

Тельє. Тобі дуже погано, громадянине?

Кенέль. Дуже . . А, проклята, як вона мучить мене! — Та ну її к чорту, киньмо це! як на неї звертати увагу, то вона ще гірше. — Говорім про інше.

Тельє. Я власне того хотів.

Кенéль. Ти хотів мені щось сказати? Хиба ти не втомлений? Ти ж можеш спати.

Тельé. Ні, я теж не міг би цієї ночі, так само, як і ти.

Кенéль. Що, ти теж нездужаєш? У тебе піт виступив на чолі. А проте тут же зимно. Чорт! Зачини ж вікно.. Ти нездужаєш?

Тельé. Я на душу нездужаю.

Кенéль. То не варто й говорити! Страждає тільки тіло.

Тельé. Ти сердитий: не думаєш сам того, що кажеш.

Кенéль. Душа болить! Те що не існує, не може дуже боліти.

Тельé. Поважай свій розум. Що дnia ти підставляєш своє тіло під мітальєзи, щоб боронити святу Волю від тиранів.

Кенéль (змягчився). Не слухай мене. Це знов подагра. — Говори, товаришу, що тебе смутить.

Тельé. Мені тяжко тобі це сказати. От що: ви засудили Д'Оайрона на смерть.

Кенéль. Іншого виходу не було. Він варт був більшого. Автім, цього буде для нього досить.

Тельé. Ви дуже поспішили.

Кенéль. Треба було поспішати. Місто про все знало. Треба було заспокоїти опінію, довго нероздумуючи.

Тельє. Що він говорив під час суду?

Кенéль. Ти б його не впізнав: дуже змінився. Перші хвилини у нього ще був свій задавакуватий вигляд. Потім раптом, мов його хто довбнею прибив: червоний, очі з лоба вилазять, ледве дихає, наче той зацькований, задиханий вовк.

Тельє. Щб, він признався?

Кенéль. Ніколи. Тільки зпочатку скажено заперечував. Потроху голос його захрип і під кінець він задовольнявся тим, що з ненавистю трусив головою. За добре відчував, що справа його пропаща, що вже більше нема чого робити.

Тельє. А з тим, з шпигом, — зводили їх на очі?

Кенéль. Авжеж. Але він удавав, що нічого не знає. Та я й не бачу, як він міг інакше робити.

Тельє (ходячи по кімнаті великими кроками). Я б хотів був при тому бути.

Кенéль. Це не було жадне свято ні для кого з нас. Немає нічого гіршого за таку руїну.

Тельє. Невже ти думаєш, я це сказав тому, що хотів би був тішитись пониженням мого ворога?

Кенéль. А я думав.

Телье (роздратовано). Спасибі . . Я люблю забивати пиху в тих, кого ненавиджу, та для цього не звертаюсь до правосуддя.

Кенель. Ти дуже схильований сьогодні.

Телье (підходючи до Кенеля й беручи його за руки). Кенелю, ви певні, скажи мені, цілком певні?

Кенель (не розуміючи). У чому?

Телье. В його злочині?

Кенель. Як? Ти ще сумніваєшся? Хиба ти не знаєш на підставі яких переконуючих доказів його засуджено?

Телье. Кілька листів, чи тільки один?

Кенель. Один, але десяти вартий, бо згадує про ціле попереднє листування.

Телье. Один однісенький лист! Треба було двічі оглянутись, перше ніж засуджувати людину на підставі шматка паперу.

Кенель (Зірітовано). Добре, Телье, добре. Я вмію читати.

Телье. Не сердься, громадянине.

Кенель. Ти до чорта образливий. Невже ти думаєш, що ми судили про життя людини на осліп? Звідки в тебе таке недовір'я?

Телье. Хто нам скаже, що це не система наших ворогів — нарушувати довір'я між нами, щоб знищити нас один по одному? Коли ми прийматимемо такі докази проти нас

самих, то чи не треба нам усім що хвилини боятись?

Кенéль. Я нічого доброго від людей не чекаю: я їх знаю; найгірші жорстокости мене не здивують. Та ніщо не дає права на таку думку, Д'Оайрон ім не страшніцій за тебе, за Веррá! Чого б ім було напасті на нього швидче, ніж на вас?

Тельé. Це завдання було лекше; та вони й ненавидять його більше.

Кенéль. Він один з їхніх.

Тельé. Вже кілька тижнів, як вони заваялись були на нього.

Кенéль. Звідки те це знаєш?

Тельé. Він казав сьогодні вранці.

Кенéль. Хто? Д'Оайрон? Що він казав?

Тельé. Він люто скаржився на злочинні хитроощі, що їх вживають емігранти, щоб скомпромітувати його, скаржився на доноси, на анонімні листи.

Кенéль. Він це тобі казав, тобі?

Тельé. Веррá був при тому й Шаплá.

Кенéль. Вони мені про це нічого не згадали.

Тельé. Я так і думав.

Кенéль. Чому? — Тельé ти когось підозріваєш. Стережись, Тельé, я тебе нічого не питаю. Стережись, тобі недалеко до того, щоб допуститись злочину.

Тельé. Запобігти йому.

Кенель. Чекай. Не говори. Вийди надвір, провітри голову; фантазія твоя розгорілась. Нам не треба було починати цієї дискусії так пізно, після втоми дня, після двох безсонних ночей. Піди ляж. Ми пізніше про це побалакаєм. Бо коли ти раз одкриеш уста, я не зможу більше спинити: я повинен буду вислухати тебе до краю й судити тебе самого.

Тельє (встакучи). Добре. Нагадуючи мені, що мені загрожує, ти повертаєш мені силу і сміливість. Я готов.

Кенель. Тельє . .

Тельє. Годі, громадянине депутате. Твій обовязок вислухати мене. Суди мене, або я тебе судитиму.

Кенель. Говори.

Тельє. Насамперед лист. (Кенель хоче встати). Не турбуйся. Я сам принесу.

(Тельє виходить. Хвилину сам.) Невже? . . Невже? . . — неможливо! Ні, воно не так. Не треба, щоб так було . . . (Тельє вертася з листом.) Дивись Тельє; цей лист гоditся саме з тим, що ти сам нам говорив на раді: твоя невдала спроба, в ній завинув Д'Оайрон; його удавана атака на Бретценгайм, утеча його колони . . .

Тельє. Брехня на те, щоб його погубити!

Кенель. Ти сам обвинувачував його сьогодні вранці. Ти навіть казав, що як би він

непорозумівся був з прусаками то інакше не зробив би.

Тельє. Е! Ти добре знаєш, який я гарячий. Коли мене нападе гнів, я приду нахиливши голову й думаю тільки про те, як би знищити противника. Я був сердитий на Д'Оайрона: в нього немає святого ентузіазму, нема потрібного запалу, щоб захопити наші батальони; він мене не слухає, доводить мене до краю своїм аристократичним нахабством. Та все те, що він зробив учора не дає права підоэрівати його. Він узяв Бретценгайм і знищив гарнізон. Він не зіднявся зо мною, це правда, але мій план був необережний: може та удавана атака і врятувала армію. З погляду суверої дисципліни він винний що не послухавсь, але хто посміє серйозно обвинувачувати його в тому, що він вдатно зумів змінити помилковий план? Мій несподіваний напад не вдався: тому винен сам я. Є один тільки воріг, і той воріг видко дуже добре знає про наші чвари, що старається згубити його, користуючись з наших дрібних непорозумінь.

Кенель (Посидівши трохи в понурій задумі і почухавши собі голову, встає). Той шпиг!

Тельє (іде до дверей одчиняє її кличе). Декен!

Вояк. Генерале!

Тельє. Приведи сюди прусака. (Вояк виходить. Кенель важко і схвильовано ходить.) Тобі б не слід ходити, Кенелю, ти собі пошкодиш.

Кенель (розлютовано). К чорту! Дай мені спокій!

(Мовчанка. Вони не дивляться один на одного, заклоніті, заглушені.)

Сцена IV.

Ті самі. Двоє вояків приводять шнига.

Тельє (до вояків). Гаразд.. Вийдіть. Пильнуйте дверей.

Мужик (підходить до обох із виразом страху і радості). Спасибі, спасибі . . .

Кенель (здивовано). Ти до кого, тварюко?

(Мужик ворушить губами, белькоче, хитро дивиться на обох, кліпаючи очима, одстунає кілька кроків і замовкає.)

Ти Якоб Габель, з села Вайзенау?

Мужик. Так, пане генерале.

Кенель. Називай мене громадянином. — Тебе послав пруський головний штаб із таємними листами?

Мужик. Так, громадянине, я в усьому признався, в усьому признався.

Кенель. Хто доручив тобі лист до громадянина генерала Д'Оайрона?

Мужик. Я все сказав, присягаюсь вам. Я нічого більше не знаю, нічого більше, лише, що я сказав панові генералові.

Кенéль. Що?

Тельé. Якому генералові?

Мужик (з недовір'ям). Хиба . . .

Кенéль. Ну?

Мужик. Хиба він вам . . . нічого . . .

Кенéль. Будеш ти говорити!

(Мужик поглянувши па них боязьким та хитрим поглядом, надав обличчю замкнений і фальшивий вираз.)

Мужик. Нічого, я нічого не маю сказати.

(Тельé дивиться на нього пильно, шпиг спускає очі).

Кенéль. Чи майор Застрів сам дав тобі листа для Д'Оайрона?

Мужик. Так, громадянине.

Тельé. Чи Д'Оайрон писав до них?

Мужик. Так, громадянине.

Тельé. Ти в тому цевний?

Мужик Певний.

Тельé. Звідки ж ти знаєш?

(Мужик мовчить.)

Кенéль. Ти носив листи від нього?

Мужик. Так, громадянине, чи пак ні, не я; то Гюліх, Готфрід Гюліх з Обермошлю.

Кенéль. Багато листів носив він од нього?

Мужик. Силу!

Тельé. Присягнеш на це?

Мужик. О! Громадянине, перед Богом!
(хреститься).

Тельé. Він бреше!

Кенéль. Іди геть!

Мужик (тремтячи від зворушення). Так я можу йти!

Кенéль. Авжеж, коли тобі кажу.

Мужик. Справді, можу вернутись? О, громадянине!

Кенéль. Що це значить? Вернутись? Куди це?

Мужик. Та додому, до Вайзенау, як ви мені обіцяли.

Кенéль. Ти здурів! До тюрми, дурню! Ти звідти вийдеш тільки на гільотину.

Мужик (вражений). Неправда!

Кенéль (знизуєчи плечима). Побачиш.

Мужик. Громадянине!.. Ти ж мене помилував!

Кенéль. Я?

Мужик. Ви мені обіцяли!

Кенéль. Я тобі обіцяв?

Мужик. Не ти. — Генерал.

Кенéль. Який генерал?

Мужик. Генерал Верра.

Тельб. Генерал Верра тобі щось обіцяв? Він розмовляв з тобою? Де він тебе бачив? Що він тобі казав?

Мужик. (Перелякано.) Він вам нічого не казав? Ви мене не помилували? — А! Розбійник! Він одурив мене! Помилуйте мене, громадянине! Рятуйте мене! Я все скажу.

Кенéль. Кажи!

Мужик. А хоч ви мене помилуєте, ви обидва; коли вам скажу правду?

Кенель. Ні, Конвент не здобуває правди брехнею. Ти умреш.

Мужик. (З ненавистю.) А! Ну так мені байдуже, коли ви повбиваєте один другого.

Тельє. Так Д'Оайрон не винен?

Мужик. Винен, і ти винен, і ви всі, всі ви винні

Кенель. Ми від нього нічого не доб'ємося.

(Мужик іде до дверей скутившись, ноги під ним підгиняються. — Раптом повертається розлютовано назад.)

Мужик. Ні, перш він мені за це заплатить!

Кенель. Хто?

Мужик. Дайте, хай усе роскажу. Я б хотів, щоб ви всі поздихали, але він найперший, стерво!.. Слухайте! Я сказав, що хочу в чомусь призначатись.

Кенель. Коли це?

Мужик. Оце недавно, по обіді... я сказав, що хочу росказать. — Генерал прийшов. Ми були самі. Тоді я йому все розказав.

Тельє. Що?

Мужик. Усе. Всю правду. Що лист був неправдивий. Що це для того, щоб погубити генерала Д'Оайрона. Що то брат граф Д'Оайрон дав мені той лист, щоб помститись на ньому; що він казав, що не заспокоїться поки не зробить так, щоб санкюлоти його повісили. Щоб

я зробив так, аби лист перехопили-усе, усе росказав.

(Тельб і Кенель з жахом дивляться один на одного.)

Кенель. (Придущеним голосом.) Це брехня.

Мужик. Я дав йому докази.

Кенель. Які докази?

Мужик. Прусаки недавно писали до одного тут, Мельхіора Гаупта, учителя, щоб повідомити його про все, що готується і під йому робити. Я ловинен був передати лист майора Застроva до Д'Оайрона йому, а Мельхіор мав принести той лист тобі.

Кенель. (Так само) Ну?

Мужик. Ну, оце й усе.

Тельб. А Веррa?

Мужик. Він нічого не сказав. Він вислухав мене, а тоді розсердився; кляв, бив ногами в стіну. Тоді сказав мені, що я брешу, і як що я й далі брехатиму, то мені відрубають голову. Я сказав, що я не брешу, але він тікав мені кулаком під ніс і кляв страшне голосно. Тоді я спітан, чи як би я не брехав то мене не засудять, він сказав, що ні, що тоді мене помилують. І пішов собі; а я ждав, цілий день, щоб прийшли за мною. Як ви мене покликали, я думав, що ви пускаєте мене на волю. — О, проклятий! Він мене одурив!

(Кенель і Тельб мовчкі дивляться один на одного. Мужик плаче від злости і гикає.)

Кенель. Іди геть!

Мужик. (Іде до дверей, відчиняє, повертається і кричить.) Кровопийці! Французи прокляті! Царевбивці! (Вояки волочать його.)

Сцена V.

Кенель, Телье.

(Тельє і Кенель сидять приголомшенні мовчки, не сміючи глянути один на одного. Тельє нарешті встає і торкає Кенеля за плече.)

Тельє. Ну?

Кенель. Грім би тебе побив! Як вийти з цього? Що робити, Тельє! Що робити?

Тельє. Скасувати присуд. Ще є час.

Кенель. Є час? Чи ти лише подумав над цим?

Тельє. Тепер друга година. В шестій страта. Отже є чотирі години. Чого ж тобі більше?

Кенель. Як би було чотирі дні, а не чотири години, та й то я б не знов, що його робити.

Тельє. Чого ж? Досить махнути пером!

Кенель. Щоб я помилував Д'Оайрона? А що скажуть в Майнці?

Тельє. Хиба це не все одно?

Кенель. Скажуть, що я покриваю зрадників, що я змовився з ними, що я забезпечую себе на випадок здачі міста.

Тельє. Чи ти працюєш для того, що скажуть?

Кенель. Я не повинен захитувати й ослабляти опінію в таку хвилину.

Тельє. Скажи їм, що він не винен.

Кенель. Не повірять.

Тельє. Скажи це Головному Штабові

Кенель. І вони не повірять, а ті що повірять будуть у підозрінню завтра.

Тельє. Мені здається, що мені сниться поганий сон. Ти віриш у те, що Д'Оайрон невинен?

Кенель. Я боюсь цього.

Тельє. Отже врятуеш його?

Кенель. Не знаю.

Тельє. Ти його не врятуеш?

Кенель. Це, здається, неможливо.

Тельє. Тобі буде неможливо врятувати невиного, якого ти засудив?

Кенель. Невинного? Треба іншим довести, що він невинний.

Тельє. Доведи: ти маєш засоби.

Кенель. Які засоби? Та я й не знаю, чи віл невинний.

Тельє. Ти не знаєш?

Кенель. Показ шпига. Він почав брехнею. Хто мені доведе, що він не брехав і до кінця?

Телье. Хиба ти не бачив його очей, його зворушення? Ти не чув його щирого голосу в од чаю?

Кенель. А! Що я тепер знаю?

Телье. Він дав тобі докази. Цілий плян зради. Листи до Мельхіора Гаупта. Звели зробити трус у нього.

Кенель. Або шниг збрехав і нічого не знайдуть, або сказав правду, і лист уже спалений; — як що не . . Думаєш нас хтось уже не попередив?

Телье. Так, ВеррА! Відклич його! Звели вернути папери!

Кенель. Він заперечуватиме.

Телье. Зведи його на очі з шпигом.

Кенель. Урятувати так Д'Оайрона, це за судити ВеррА.

Телье. Хто ж у цьому сумнівається?

Кенель. Ти хотів би прилюдно кинути в лицце таке гідке обвинувачення цій небезпечній людині?

Телье. Сен-Жюст¹¹⁾ звелів би ще цієї ночі поставити ешафот на валах перед обома арміями і вивів би його на страту.

Кенель. Я б це зробив за мирних часів; але тут я не можу нищити свої власні сили. Помилуваний Д'Оайрон залишається в підозрінню. Засуд на ВеррА викличе скрізь сумніви. І, нарешті, я не можу обйтись без

Веррá. Він мені потрібний. — Слухай! — Чуєш гармати?.. Це він саме тепер робить наступ.. Як я засуджу Веррá, страчу половину армії. Хто, так як він, умів поривати за собою людей? Вони оце вночі взяли Костгайм. Цієї холодної ночі вони перейшли Майн. Вони люблять цього волохатого чорта, через нього вони накладають головами, хоч він веде їх в огонь лайкою та прокльонами. Вони його за це люблять. Він пан свого легіону. Коли його заарештувати, буде повстання. Вони мені цього ніколи не подарують.

Тельє. Вигадай час, відсунь страту. Скажи, що тобі треба ще далі вести слідство. Попереди Конвент.

Кенéль. Неможливо! Звістка довела армію до одчаю. Опінія знервована і обвинуватить Головний Штаб. Що до Конвенту, то на те не треба й покладатись. Веррá прислали до нас якобини; він приятель Фукé¹²⁾ та Гебéra¹³⁾; «Газета Гори»¹⁴⁾ і всі гавкуни клубу за нього.

Тельє. Невже мовчати ради ціх негідних мотивів? Коли бачиш на чиїм боці справедливість, то примусь партії прийняти її. Ти що хвилини ризикуєш головою за батьківщину. Невже ти не хочеш наразити її на небезпеку ради справедливості?

Кенéль. Я більше люблю батьківщину ніж справедливість.

Тельє. Хиба ти відріжняєш одне від другого? Ради чого, ти думаєш, ми роабиваемо собі тут голови? Невже ради честолюбства кількох якобинів¹⁶! Ради справедливости, Кенéлю, повстав народ за зброєю в руках. В той день, коли він її порушить, він стане не чим іншим, а таким самим кублом тиранів, над яким ми підняли обух. Він зникне з світу.. Щоб Франція кого гнітила, щоб стала чиїм катом! Та хай краще я розіб'ю її власними руками, оттак!

(В'є об підлогу тарілку, яку взяв на столі під час розмови).

Сцена VI.

Попередні. **Вояк** вбігає задиханий.

Вояк. Громадяне!

Кенéль. Кур'єр.

Вояк. Кінець! Ми взяли!

Кенéль. Взяли острів?

Вояк. Перемога! Санкюлоти¹⁶) перемогли добре вдягнених. Ми всипали їм добре й послали вечеряти у Майн вниз головою, до коропів. А! громадяне, яка краса! — Дозволиш? Пересохло в роті.. (Наливає з карафи в шклянку Тельє і п'є). Цілу ніч я тільки й мав що кулі. — Острів Копф належить нам! Грім би то побив, що це був за бій! Ви, хлопці, такого нікого ніколи не бачили! Генерал

Верра! . От де чорт! Лев! Йому тільки очі видко-ввесь чорний від пороху . . Уявіть собі, громадяне, що цей завзятий бузувір вигадав, щоб примусити нас переплисти на той бік. Щоб підвести ворога, то поки ми паромами нерешиливали, він, отой чорт, на човні, ваявши трицять людей і дві гармати, переплив канал між берегом та островом, щоб звернути на себе увагу прусаків. З годину там стояв, приваблюючи всі кулі до себе, з такими плечами, як у нього: ми тремтіли, давлючись. А тим часом ми нереправлялись. Він згодився вернутись тільки тоді, коли човен пробило . . А потім бій рукопашний, мов звірі дикі! Верра перепиляв горлянку ворожому отаманові. Які ми були потомлені, поморені, хоч здихай, а понесли його на плечах, мов Римлянина, навколо острова, що тільки що здобули. — Він прислав мене сюди, щоб оповісти тобі це. Нелегко мені було, та коли цей чорт говорить, не можна не слухатись. — Чуєш який вони там галас зчинили!

Кенель. Добре. Іди ж до кухні, поїж чого небудь і вертайся. (Вояк виходить.)

Сцена VII.

Тельє, Кенель.

Кенель. Ну, бачиш, Тельє. Я не можу підняти руки на того розбишаку.

Тельє. Хоч би він сорок перемог одержав,
він повинен спокутувати своє злочинство.

Кенель. Згодом, лиши це мені. Як
скінчиться облога та будемо живі.

Тельє. Прольємо неповинну кров. Ніколи!

Кенель. Тельє! пригадай собі, що ти сам
попереджав мене, що Д'Оайрон колись нас
зрадить.

Тельє. Я казав, щоб стерегтися, і ще це
кажу. Але сьогодні він не винен.

Кенель. Ти того не знаєш, Тельє. Ну
скажи собі, що це не за сьогоднішню справу,
а через майбутні небезпеки ми хочемо його
позбутись.

Тельє. Софізм негідний нації! Давайте
усі жорстокости, коли цього треба, але не
брехню!

Кенель. Я не можу підняти руки на
ВеррА! Буде повстання.

Тельє. Дай мені свої вновноваження й
я беру на себе заарештувати його на чолі його
армії.

Кенель. Сиди тихо, Тельє, тут нема чого
робити.

Тельє. Що? Ти нічого не зробиш? Ти
стерпнеш коли тебе битимуть по обличчі і возъ-
меш сам участь у злочинстві? ..

Кенель. ВеррА не злочинець.

Тельє. Ти не посмієш поклястись на це.

Кенéль. Ну добре, коли є злочинство, так нехай воно спаде на мене!

Тельé. У тебе широка спина, але я, я не можу. Що скаже моя сумління? Які муки вдень і вночі, коли б я зміг замовчати!

Кенéль. Е! Що мені сумління! Треба рятувати рідний край, а ти думаєш за себе, за свої безсонні ночі, турбуєшся про моральні муки та не знати про що! Ти мучишся, мучишся, кажеш? А я? Хиба я не мучусь? Страждай мовчки, сердого, але пожалкуй батьківщину! Чи ми їй не віддали все? Майно, здоровля, життя, кохання, чи не кинули їй все у прірву, мов той Децій? Як рідний край вимагає, кинь у безодню своє сумління, кидайся сам!

Тельé (уперто). Відкліч Веррá!

Кенéль (зірітовано). Годі! Я сказав ні. Слухайся.

Тельé. Я маю слухатись тільки Ради, а не тебе. Склич Раду.

Кенéль. Що ти хочеш робити?

Тельé. Накажи побудити старшин, поклич тих, що на валах; відкліч Веррá; збери Раду.

Кенéль. Ти губиш себе, губиш нас. Роздумай, розміркуй! . .

Тельé. Моя постанова неодмінна. Як ти сам не насмілюєшся, то я говоритиму.

Кенéль. Стережися, ти також будеш злочинцем. Ти хочеш виконати свій обовязок. Твій перший обовязок перемога, допомогти нам в перемозі над ворогом. Як би оце Веррá говорив тобі, що ти зрадник, то була б його правда.

Тельé. Тоді засуди мене, як що ти сміш!

Кенéль. Тельé! Во ім'я нашої приязні!

Тельé. Мені її не треба!

Кенéль. (Загрожуючо.) Не доводь мене до краю! Я піду проти тебе, Тельé, бо ти пошкодиши.

Тельé. (Удерто) Поклич Веррá!

Кенéль. Безщасний, ти кинеш поміж нас ненависть, підозріння, хатню війну!

Тельé. (З сконцентрованою силою.) Нехай хоч небо завалиться, аби справедливість була доконана!

АКТ III.

Сцена I.

(Ta сама сала. — Ранок, світло. — Рада старшин, як в першій дії, крім Д'Оайрона та Веррá; але офіцери не сидять навколо столу. Деякі тільки: Кенéль, Шапла, Відалло сидять. Решта стоять коло груби з накиненими на плечі плащами, проходжуються, підходять до Вікна й відходять. Серед них постійно відчувається зацікавлення тим, що робиться на дворі, боєм, який тягнеться далі.)

Кенель. Громадяне, на прохання одного з вас, я скликав, на мій жаль, вас так рано, щоб розглянути негайну справу.

Старшини. Якісь новини, Кенелю? — Кур'єр від Кюстіна? — Лист од Конвенту? — Веррā взяв острова. — Я зпаю, знаю, це було щось надзвичайне. — Що народу затинуло цієї ночі!

Кенель. Це в справі засудженого.

Шаплá. Що? То це для того надлюки ти відкликав мене негайно з Кастелю?

Відальб. Громадянине, згодься, що в нас і без того досить праці, щоб нам ще не давали снати, коли, випадково, в нас є вільний час?

Бюкé. Сто чортів! Так це для цього, для цього! Так людей не турбуєть. Я там був потрібний.

Кенель. Тепер пів до шестої. Його гільотинують за пів години. Отже було спішно.

Шаплá. Чому? Засуджено, підписано; формальності всі виконані. Хиба потрібно щоб ми були при тому, як він здихатиме?

Відальб (Не слухаючи.) Га! Це Веррā! Що ти на це скажеш?

Бюкé. (Так само.) Надзвичайно. Він урятував Майнц.

Відало. Десь прусакам тепер не переливки. Ще кілька таких прочуханок і ми побачимо, як вони дурнями почвалають у свої нори.

Бюкé. Бідному Жан-Амаблю не пощастило.

Віdalьб. Справді, бідний хлопчина! З самого початку граната одірвала голову . . .

Кенéль. (Даючи знак мовчати.) Від учора ми донідалися про нові факти.

Шаплá. Признався?

Кенéль. Один член Ради залевняє, що він невинний.

Старшини. Невинний! — Та ну? — Хто це каже?

Кенéль. Я складаю на нього відповідальність за його думку.

Тельé. (встаючи.) Громадяне . . .

Шаплá. А! Тельé! . . . Розуміється . . . Йому треба було відріжнитись.

Тельé. Громадяне, ви ж знаєте, що я ворог Д'Оаїронові. Вчора вранці я сам його обвинувачував. Та супроти неприятеля треба таксамо суворо триматись правил чести, як і супроти приятеля. Що мені було робити, коли випадок дав мені у руки докази його невинності? Придушили свою ворожнечу й дати вам зможу направити несправедливість.

(Іроничні вигуки підносять слова „невинність“ та „несправедливість“. Офіцери знизають плечима, слухають з недовірливою байдужістю. Деякі повертаяться до Тельé спиною й починають між собою розмовляти.)

Віdalьб. Він завжди мусить говорити проти всіх

Два Офіцери. (Слухаючи гармати.) Верра
знов починає бій. Чуєш? Це з його боку. —
Ні, це в тір повернув.

Шаплá. (До Кенéля незадоволено.) Хиба ти
не сказав громадянинові Тельé в чому справа?

Кенéль. Я все сказав.

Шаплá. Він знає про лист?

Кенéль. Знає.

Шаплá. А бачив його?

Тельé. Так, так, я його бачив.

Шаплá. І ти не бачиш, що він досить
категоричний?

Тельé. Лист з фальшували вороги, щоб
його погубити.

Старшини. Ага' Добре, цього ми й споді-
вались! — Те саме говорив і зрадник! . Це
легко сказати.

Тельé. Я можу це доказати.

Шаплá. (Пронично.) Тобі, може, прусаки
сказали?

Тельé. Я допитував шнига.

Відальб. Його допитували при нас.

Тельé. Він мені признався.

Шаплá. Звідки ти знаєш?

Тельé. Докази невинності Д'Оайрона в
руках одного з старшин.

Шаплá. (Загрожуючи.) Тобі не легко буде
сказати в кого.

Тельé. Я скажу.

Шаплá. Ну? — В кого?

Тельé. У Веррá!

(Велике здивовання. Вибух обурення.)

Шаплá. Нечувана гідота! Громадянине
депутате, нас ображаютъ, а ти дозволяеш!

Кенéль. Ви мусите вислухати обвину-
вачення. Тоді зробити постанову.

Бюкé. Він не має права ображати одного
з наших!

Тельé. Д'Оайрон теж один з наших.

Бюкé, Шаплá. Зрадник! Аристократ!

Тельé. Перед справедливістю ми рівні.

Бюкé. І ти сміеш рівняти героя Кост-
гайму з падлюкою, що нас ізрадив?

Шапла. Це підлість обвинувачувати
поза очі.

Кенéль. Я покликав Веррá, він зараз тут
буде. Будьте певні, ми зведемо його на очі
з тим, хто його обвинувачує. Але крапце, щоб
ви вислухали наперед його докази. Дайте
говорити громадянинові Тельé. Без огляду на
особисті почування, мій обязок — вислухати
обидві сторони.

Тельé. Громадяне, я розумію ваш перший
рух палкого недовірря і мені й на думку
не сладає ображатись вашою гарячковістю. Я
сам на вашому місці напевне зробив бй так
само. Майте трохи терпіння. — Але насам-
перед, бачучи, що світає, я прошу тебе, депу-

тате, послати негайно наказ, щоб припинили страту, поки дискусія, розпочата перед вами, не закінчиться вашою постановою.

Бюкé. Це що за комедія? Кажи двома словами свою справу й годі. У нає є інші справи.

Шаплá. Постанова зроблена. Причини змінити її немає.

Старшини. Це значить касувати першу постанову. (Другі старшини, знизуючи з досадою плечима.) А тим часом не можна відкинути цього прохання.

Кенéль (пиše кілька слів і дає під-офіцероні). Наказ припинити. (Під-офіцер виходить).

Тельé (стоючи, все дуже спокійний). Д'Оайрон невинний. (Галасливі протести).

Тельé. Вважайте! Відмовляючись вислухати мене, ви стаєте злочинцями.

Старшини (зірітовані). Докази! Ну, гайда, давай докази! і пусти нас до бою! Хиба не чуєш гармати?

Тельé. Справедливість насамперед.

Бюкé. Чи ти вважаєш себе непогрішим із нас?

Тельé. Ні, але такий мій принцип — науковий і разом із тим республіканський: не приймати нічого не розглянувши й вірити тільки тому, що мій розум визнає за очевидне.

Старшини. Він мороочить нам голову! Як задається!

Бюкé. Чи розум монополія членів Академії?

Ві达尔ьб. Признайся, громадянине, що аристократія мізку також ненависна, як і інша аристократія. Доволі з нас учених. Ми всі рівні.

Кенéль (до Бюкé). А ну, лишень, тихо там!
— (до Тельé). А ти пояснюй!

Тельé (далі, дуже спокійно). Як би шпиг, на показ якого ви засудили Д'Оайрона, запевнив вас тепер, що Д'Оайрон невинний, щоб ви сказали. Що сказав би ти, Шаплá?

Шаплá. Я сказав би, що він хоче визволити свого співучасника.

Тельé. А як би він запевнив, що дав докази Веррá, а що Веррá, вислухавши їх наказав йому мовчати, пообіцявши за те пода-рувати йому життя?

Шаплá. Як посмів би він мені сказати це в очі? — Та я б убив його, як собаку.

(Старшини підтримують Шаплá).

Тельé. Веррá мав по обіді таємне побачення з шпигом.

Шаплá. У своєму бажанню працювати для нації, він напевне хотів витягти з вязня всі інформації, які були йому потрібні для нападу сьогодні вночі.

Телье. Тоді він пішов до Мельхіора Гаупта, вчителя в цьому місті, де були документи, що доводили невинність Г'Оайрона і там зробив таємний трус.

Шапла. І що ж з того вийшло?

Телье. Верра подавсь в похід і слова не сказавши нікому про свої заходи.

Шапла. Очевидячки заходи не дали жадних наслідків.

Телье. Або дали може занадто великі.
(Протести).

Ві дальб. А що каже Мельхіор Гаунт?

Телье. Я саме оце від нього. Хата порожня, Мельхіор ізник.

Бюкé. І це всі твої докази? І для цього ти зdezорганізував Армію? Та чи ти не здурув?

Шапла. Свідки, що зникають, як їх треба!

Телье. Шпиг тут. Покличте його, примусьте його говорити. Коли Верра прийде, зведіть обох на очі.

Старшини. Непотрібно. — Ніяково. — Верра ніхто не підозріває; ми не маємо права робити таке слідство. — Оде ми так віддячимо йому за його заслуги? — Нащо він здався нам, той дурень! — Як Верра захоче, то можна буде його привести. Але без Верра, та без його згоди, я тому противлюсь.

Телье. Коли не хочете пічого вислухати, то як можете дізнатись колинебудь правду?

Шаплá. Є ж лист. А знати я нічого не хочу.

Тельé. А як лист фальшивий?! Ти чув, Шаплá, — ти був теж тут, — як Д'Оайрон сам нарікав на те, що вороги його раз-у-раз розставляють на нього тенета.

Шаплá. Я це чув, я?

Тельé. Учора вранці.

Шаплá. Та тобі сниться.

Тельé. У тебе коротка память. — Та нехай, візьмемо лист. Хиба ви не бачите що він фальшивий? Що тільки ворог, а не приятель Д'Оайрона міг його написати? . . Знерніть, пропу вас, увагу. (Показув листа Шаплá та кільком іншим, що дивляться байдужо й невдоволено. Інші, Бюкé, Відальб, творючи невеличкий ворожий гурт, стоять кілька кроків далі).

Бюкé (зпів голоса до Відальбо). Скажи мені, яка йому може бути з того користь, щоб звалити зрадництво на спилу Верра?

Відальб. Не знаю.

Бюкé. Це що найменьче, дивно. Найкращий хлоп, який тільки є в нас, якобин, другого такого не знайдеш, Марій, справжній генерал-санкюлот, — і напастись саме на нього, другого дня після перемоги, що переважає все, що ми коли не будь бачили!

Відалó. Віц йому задрить.

Один з старшин. Мабуть. Це єдине пояснення.

Другий старшина. Так не годиться.

Бюкé. А проте, не можна ж підозрівати його непідкупність?

Відалó. Хиба це можна коли знати? Непідкупність можна купити як і все інше. Трохи хиба дорожче треба заплатити, от і вся ріжниця. (Вигуки на дворі.)

Кенéль. Що це за галас?

(Один з старшин іде до вікна).

Один з Старшин. Веррá тут. Його несуть з тріумфом. Вояки вигукують.

Тельé. Громадяне, не можна допустити, щоб галас ставив нам на перешкоді. Дискусія повинна провадитися далі!

(Галас збільшується. Другі старшини йдуть до вікна дивитись або до дверей, які відчиняються.)

Сцена II.

Веррá зявляється на плечах двох якобинів, на голові у нього вінок з листя; чорний, неголений, волосатий, вкритий курявою, обірнаний, в пошматованій одежі, обляпаний болотом, задимлений порохом. Навколо нього вояки-санкюлоти гукають, танцюють, поначіплюючи на списи та на шаблі свої червоні ковпаки. Нацереді вистрибує хлопчик, пронизливо вигукуючи та підкидаючи вгору свою шапку. На сопільці грають „Ca ira”⁽¹⁾). Крізь двері видно великий патови, що не може вийти. Якобини, що несуть Веррá, обходять з

ним навколо салі з беаглуздою та прибільшеною жестикуляцією й нарешті спускають його на стіл. Офіцери Ради встають, крім Тельє, який сів. Кенéль мовчки здіймає шапку. Веррá салютує голою шаблею.

Юрба. (Кричить.) Слава спасителеві Майнцу! Слава генералові Веррá! Хай живе генерал Веррá!

(Веррá робить знак воякам, щоб його спустили.)

Веррá. Буде, доволі нагукались! Спустіть мене тут, собачі діти, та забирайтесь к чорту! Нам треба побалакати. (Юрба виходить. Веррá влизати з столу.) Громадяне, привіт і перемога! Я дотримав слова. Червоний Майн здобув собі своє славне імя. — Чого вам від мене треба? Я дістав ваш наказ саме посеред перемоги. Я все залишив, щоб виявити вам свою пошану. Кажіть, я до ваших послуг, тільки пустіть мене швидче назад: у мене там залишилася праця Я тільки що почав. Я вхопив ворогів за горло, а тепер пущу з них кров.

Кенéль. (Холодно.) Нам шкода, громадянине, що відриваємо тебе від твоїх завдань: та ми були примушенні. На твою славу зроблено замах, і в твоїм, як і в нашім інтересі, щоб ти не зволікаючи оправдався.

Веррá. Хто? Я? Мене обвинувачують? Поки я там потоками проливаю кров за рідний край, тут хтось риє проти мене? — В

чому ж мене обвинувачують? Хто такий?
Хто? Хто той падлюка?

Кенель. Кажуть, що в тебе в руках докази невинності І'Оайрона і що ти їх затаїв.

Верра. Милий Боже! Хотів би я знати хто та каналъя, той боягуз, той запроданець, що . . Де він? Де? Давайте його мені, щоб я міг плюнути йому в пику, щоб міг натонкти його носому його власну нечисть, потрощити на шматочки! Де він ховається? Дайте його сюди!

Телье. Він тут.

Верра. Хто? Ти?

Телье. Я.

Верра. Ти? . . Ти глузуєш з мене . . Скажи ще раз . . Не може бути! — Га? (Удає, що вів не чує.) Громадяне, це занадто для мене, бачите. Приятель, до якого я мав найбільше довірря, брат, товариш, що поруч з ним я попліч разів давадцять ішов у бій, — я врятував йому життя! — Ви простіть мені, це мене занадто вразило. Це пройде . . Пострівайте . . (Підводиться запінившись.) А, ледащо! А падлюка! Але ні, краще не понижувати себе, відповідаючи на такі паскудства!

Телье. Верра, мені це нелегко, та справедливість того вимагає.

Верра. Я забороняю тобі говорити до мене. Я спущу шкуру з тебе, можеш бути певний.

Але не відповідатиму. — Коли ти не боїшся запаскудити собі пельку, ти, громадянине депутате, говори до мене. Я готов.

Кенель. Веррá! Тельé обвинувачує тебе, що ти дістав від шпига очевидні докази того, що лист до Д'Оайрона є махинація емігрантів проти нього, і замісць довести це до нашого відома, ти примусив його мовчати. Що ти можеш на це відповісти?

Веррá. Я клянусь, що врятував рідний край.

Кенель. Громадянине, ми всі визнаємо твої військові заслуги, але коли проти тебе є виразне обвинувачення, тобі треба відповідати на нього.

Веррá. Ніколи! Ніколи я не понижусь до того, щоб виправдуватись від цієї низької образи. Я незабаром кровю змию сlinu цього зрадника. Але говорити з ним, дискутувати, ні, де не моя справа. Я не патяка, як він, не салоновий кумедіант, не промовець для аристократів. Я не балакаю, я людина діла. Нехай ті, що мене обвинувачують, позасукують рукава та вийдуть за мною сюди на подвірря! Ось яку я їм дам відповідь.

(Вимахує голою шаблею і стукає нею по столі.)

Тельé. Я піду за тобою, Веррá, я з радістю поставлю своє життя на риск в цій суперечці. Але перше ніж мені дати тобі

сatisfакцію, ти повинен задовольнити справедливість. Справедливість ображено першу, ти повинен дати їй відповідь. Сховай цю шаблю, таку діяльну й відповідай на її запитання так, як відповідає найскромніший з її підлеглих.

Веррá. (Гризе пальці від злости.) Ви чули цього езуїта? Чули, як мед та жовча течуть йому з рота? В нього розлилася жовча. — Я йому не відповідатиму. Хай ті, що мені не вірять, підуть спитатися в берегів обох річок, що загустили від мертвих тіл! Уста мої зневажливо мовчатимуть, нехай за мене говорять мої рани (одкриває їх розриваючи рединот та сорочку) — груди мої закрівавлені моєю та ворожою кров'ю що сам я не можу розріжнити, де чия . . моя закурене порохом тіло, ошмалене вогнем волосся, одежа пошматована й порвана шаблями! . . Я знаю, чого я вартий і так про це й кажу. Скромність то є чеснота дурнів та горбатих дівчат . . Громадяне, я закликаю вас заявити, що я заслуговую на подяку від рідного краю! Офіцери вітають його вигуками.)

Тельє. Це неможливий спосіб дискусії. Дай спокій своїм заслугам перед рідним краєм. Ми всі, Веррá, заслуговуєм на його подяку. Ти виконав свій обовязок і більш нічого, так як і всі, що тут. Ніхто не жалував своєї крові, сотні цеананих бойців не меншу мають

заслугу ніж ти: всі твої вояки, всі мої, всі ті, що силить тепер у німецькій землі. Будь же скромний і ..

(Його переривають протести офіцерів.)

Шаплá. Заздрість душить його!

Бюкé. Депутате, не дозволяй зневажати тих, що приносять честь батьківщині!

Кенéль. Тихо! Мовчіть обидва! — Обвинувачення кинено прилюдно перед нами й я покинен довести його до відома обвинуваченого. Його діло відповідати, чи мовчати. Нехай лише вислухає головні точки! — Тут було сказано, Веррá, що ти вчора зробив таємний трус у Мельхіора Гаупта, щоб знайти докази ненинності Д'Оайрона, на які вказав тобі шпиг. Правда це? Що ти з ними зробив? Чи ти маєш що відповісти?

(Веррá слухає Кенеля сонучи й широкаючи, мов ледве стримує себе, раптом простягає голову до Тельé, кидає йому розлютований погляд та брутальну лайку й повертається спиною до Кенеля.)

Шаплá. Яку користь мав би Веррá з того, щоб знищити Д'Оайрона?

Тельé. Він його ненавидить.

Старшини (Бурхливо). Ми його всі ненавидимо.

Веррá. Я бачу, що не самого мене зачеплено: зачеплено честь всіх присутніх офіцерів.

Телье. Ні, Веррá, не повертай питання: Я обвинувачую тільки тебе самого і от із яких причин.

Веррá (раптом повертається до нього). А я тебе обвинувачую.

Телье. Мене?

Веррá. Еге, тебе. Тебе підкупив Д'Оайрон, щоб мене погубити.

Телье. Я не маю ненависті до тебе.

Веррá. Ти вдаєш з себе моого приятеля і хочеш мене безчестити!

Телье. Я виконую свій обовязок.

Веррá. Твій обовязок, ти скажена собако, отрутна тварюко, ти, рабе аристократів!

Телье. Так, ти не відповідатимеш мені на факти в яких я тебе обвинувачую?

Веррá. Тільки зброю, не інакше!

Телье. Громадяне, через те, що від цього чоловіка не можна нічого допитатись, чер з те, що мое слово і його однаково підозрілі, я прошу, щоб перед вами допитали шпига. Цього для нас буде досить.

Шаплá. Ми тратимо тут час.

Телье. Я настоюю на тому, щоб його вислухано.

Веррá. Так, приведіть падлюку, нехай я покришу його на шматочки!

Телье. Він тут, поруч.

Кенéль. Приведіть його.

(Вояк виходить. — Гомін міста на дворі. — Годинник на церковній вежі звонить шесту годину. — Гармата. — Гомін юрби. — Здалеку музика. Розмірені кроки).

Старшини. Шеста година. — На шесту призначена страта.

(Вояк, що був вийшов за шпигом вертається.)

Вояк. Громадянине депутате . .

Кенéль. Ну? А твій вязень?

Вояк (спокійно). Неживий.

(Загальне здивовання.)

Тельé. Що ти кажеш?

Вояк (спокійно показує жестом). Повісився.

Кенéль. Наклав на себе руки?

Вояк. Мабуть. (Тельé дивиться на Кенéля, той спокійний, Верра на сміхається.)

Верра. Злякається, бідака. Добре зробив.

Бюке. Гарні свідки! Один вмер, а другий зник! (Старшини знизають плечима. — Тельé, на хвилину пригнічений, встав.)

Тельé (уперто). Байдуже! . . Його смерть тільки потвержує мої сумніви.

Верра (спершу зле розуміючи). Що? Що? — (Кричить.) Падлюка, я вб'ю його. Кидаеться на Тельé з піднятюю шаблею. Офіцери разбороняють їх. — Мов скажений! Громадяне, я падаю жертвою страшних інтріг. Бачите, той, що мене обвинувачує, отой бандит (показує на Тельé) доходить до найгірших образ. Він за одне з пруськими шпигами та зрадниками. Як вони тремтять

передо мною), вони не спинються ні перед яким засобом, щоб погубити мене! Вони підкупили оце падло, негідне називатись французом. Досі я шанував його, загадка про наше колишнє приятелювання мимоволи мене стримувала. Я б убив його, але не тратив би слів. Та коли він довів мене до краю, то я говоритиму. Я обвинувачую Тельє в тому, що він запродається прусакам, що він співучасник роялістів, фейянтінів¹⁸⁾, роландистів¹⁹⁾, та аристократів усіх відтінків. Я дам докази. Я раз у раз остерігався його: його погорда до патріотів, його брак пошани супроти Конвенту, його безсоромне замилування ворогами, все в ньому підозріле. — Він до того уміє й по німецькому!.. Я вам дам докази.. Я даю вам змогу судити між ним і мною. Один із нас зрадник. Я не вийду звідси поки його не засудять.

Тельє (Дуже спокійно, дуже твердо, з внутрішнім запалом). Громадяне, цей вибух лайки мене не доторкає. Ви знаєте моє життя, воно для всіх відкрито. Я бідний, я покинув своїх, покинув своє місце, свій спокій і те, що мені було найдорожче, мою працю, щоб свої сили віддати рідному краєві. Одної днини я в тому не вагався. Я не бажаю жадних почестей. Я брав участь в одинадцяти боях, та я не показуватиму вам своїх ран: це засоби продаж-

них жінок, досить вже з мене сорому й відрази, що я примушений згадувати про свої заслуги. Я ненавиджу кумедіянтів. Я не люблю давати напоказ ні мое тіло, ні мое серце. Ми люди, ми повинні промовляти тільки до розуму. Розуме, розуме! Коли згучить твій голос, ніхто йому не може опиратись. Я його слухаюсь, йому, коли треба, приношу в жертву свого приятеля і неприятеля, свое життя. Ви його теж почуєте. Треба, щоб почули. Хоч як би ви не хотіли уникнути його, він буде дужчий і він розсудить. Не обвинувачуйте мене в гордощах та зарозуміlosti; я нічого не вимагаю для себе самого, це вимагає Правда моїми устами. Кожна душа, що раз побачила Правду на обличчя і пробує її заперечити губить сама себе. Ви можете тепер робити що хочете, всі ваші зусилля закрити очі будуть ні до чого; ви бачили, ви знаєте так, як і я. Слухайтесь, чого б це не коштувало, бо так треба. (Холодне мовчання.)

Кенéль. Громадяне, хочете, щоб обидві сторони на якийсь час вийшли, щоб ми обміркували справу?

Шаплá (що опівголоса разомовляв з офіцерами). Непотрібно, громадянине депутате, ми всі одної думки. Вчора ми судили цілком законно; ми не бачимо жадної причини, щоб касувати сьогодні присуд. В імені своїх товаришів я

заявляю, що присуд нема чого міняти. Нехай правосуддя іде своїм шляхом. І з огляду на все разом: на інтереси батьківщини та гуманності, щоб чекання засудженного не тяглося, ми просимо тебе дати наказ про негайну страту зрадника. (Мовчанка. — Кенель не кажучи слова, спокійний, пише наказ, дає його воякові, той виходить.) Нам застасься виконати другий обовязок. На одного з наших кинено обвинувачення. Щоб довго не розводитись — обвинувач кладе в основу обвинувачення образливі та недоказані здогади, злосливи наклепи, безпідставні тверження. Таким чином він зашкодив обороні батьківщини, здезорганізував оборону, збентежив армію в ніч бою, зважився все погубити ради злочинних підоарінь, яких ніщо не підтримує. Треба поміркувати, щоб надалі запобігти . .

Веррá. Не турбуйся, Шаплá. Я за це відповідаю, це моя справа.

Шаплá. Це справа нас усіх. Нас усіх зачеплено. Ми повинні карати за вчинки, що руйнують батьківщину. Віддаючи справедливість заслугам громадянина Тельє, ми відкидаємо обвинувачення, що до зради, піднесене проти нього Веррá, і поліщаємо тільки те, що він допустив злочинним підоарінням, заздрісним думкам, негідним вояка, звести себе. Вам, товариші, рішати, що ви хочете з ним робити.

Старшини. До Комітету Громадської Безпеки²⁰!

Шапла. Ти чуєш, громадянине деяутате. Передай же його, як тільки буде змога, до Великого Комітету. Ми покладаємося на нього, щоб він рішив його долю.

Бюкé і Відалó (встаючи запішають пояса з шаблями). Так, його справа ясна. — Він нам більше не морочитиме голову.

Веррá. Громадяне, я вам не дякую. Ви виконали свій обовязок боронючи справедливість, але поздоровляю вас з тим, що ви ще один раз розплутали тенета аристократів. Ви бачите якою сіткою злочинств нас опутано. Будьмо ж тверді, пліч-о-пліч, сокирою проложимо собі шлях. Нехай Европа нас лас: ми відповідатимемо їй громом.

(Надворі голосний гомін юби, свист і тюкання.)

Старшини (Коло вікна). Виходить із тюрми! — Його ледве можна пізнати з обстриженим чубом. — Який цахабний вираз має завше та каналья! —

(Мовчанка. Офіцери стоять коло вікон. Веррá стоїть спинкою до публіки. Кенéль і Тельé сидять коло столу. — Кенéль спокійний, байдужий; Тельé — склонивши голову на руки. — Чути як надворі сильний і одноманітний голос щось читає.)

Бюкé. Читають присуд.

Тельé (опівголоса, збентежений, благає Кенéля) Кенéлю, . . Кенéлю . . ради Бога . . одне слово

. . досить одного слова . . моя ж правда, ти ж
це знаєш . . ти це добре знаєш.

(Гуркіт барабанів.)

Кенéль (встає, здіймає шапку). За батьківщину!

Старшини (урочисто). Хай живе народ!

(Крики юрби падворі.)

Веррá. А тепер до перемоги!

(Голосно виходять. — Тельé сидить пригнічений за столом. Кенéль, виходючи останнім, проходить повз нього.)

Кенéль. Прощай Тельé, я тебе попережав.
Ти сам себе погубив.

Тельé (Встаючи, гордо і зневажливо). Не ми-
лосерд'яся надо мною. Мені краще бути на
мойому місці, а ніж на твоюму.

Кенéль. Нехай снаде пляма на мое імя,
аби врятувати рідний край!

ПОЯСНЕННЯ.

- 1) **граф Юстін** — генерал французьких революційних армій.
- 2) **Калкрайт** — прусський генерал.
- 3) **Герцог Брунсвік** — стояв на чолі коаліційних армій проти Франції.
- 4) **Фрідріх Великий** — Король Прусії (1740—1786).
- 5) **Нарманьола** — Революційна пісня до танго.
- 6) **Д'Аркур** — маршал Франції, за старого режиму, потім емігрант.
- 7) **Вобан** — маршал Франції за старого режиму, потім емігрант.
- 8) **Настрі** — Маршал Франції за старого режиму, потім емігрант.
- 9) **Еразм, герцог Контадський** — Маршал Франції за старого режиму, потім емігрант.
- 10) **Ніксон Конде**, з королівської родини Бурбонів, емігрант під час революції; організував і стояв на чолі армії емігрантів проти революційних армій Франції.
- 11) **Сен-Жюст** — член Конвенту.
- 12) **Фує** — Прокурор Революційного Трибуналу.
- 13) **Гебер** — революційний діяч крайнього напряму, проводир Парижської комуни, видавець, «Дядька Дюшена», газети крайнього напряму.
- 14) «**Газета Гори**» — орган групи членів Конвенту крайнього напряму; називались «Гора» бо сиділи на горішніх лавках.
- 15) **Якобини** — революційний клюб крайнього напряму, називався так, бо засідання його відбувалися в бувш. монастирі Якобінів.
- 16) **Санкюлоти** — позва революціонерів.
- 17) **За іга** — революційна пісня.
- 18) **Фейянтини** — клюб поміркованих конституціоналістів за часів Революції, назва від бувш. монастиря Фейянтінів, де відбувалися засідання клубу.
- 19) **Роландісти** — прихильники Ролана, один з революційних міністрів, приятель Жирондинів, поміркованої партії.
- 20) **Comité du Salut Public** — Виконавчий Комітет Конвенту, вславився своїм терором.

Українська Накладня видає українські й європейські романи. Досі появилися ось які теорії:

- 1. СВИДНИЦЬКИЙ АНАТОЛІЙ: Люборацькі, сімейна хроніка**, стор. 303, 8⁰.

Талановита повість відомого письменника-шістдесятника, що, як каже біфремов „напричуд гарна, іскрача картина, що показує роціад старих побутових форм на правобережній Україні під час переступного моменту в нашому національно-громадському житті” — являється в новому виданні, на основі колишньої повної редакції Конського.

- 2. КОБИЛЯНСЬКА ОЛЬГА: Царівна, повість,** стор. 532, 8⁰.

Нове видання першої, дуже характеристичної для письменниці повісті (з черги друге) в відновленій редакції, а гарно написаною літературною сільською Кобилянської пера О. Маковея.

- 3. МАЙРІНК ГУСТАВ: Голем,** із німецького переклав Володимир Левицький, стор. 286, 8⁰.

Ця повість неуважно оригінального сучасного письменника позиціялась перекладом на всі культури мови світа й відережала безліч видань у Німеччині.

- 4. КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ АНТІН: Рубають ліс, повість,** стор. 379, 8⁰.

Є по друге видання гарної повісті сучасного письменника: це безперечно найкращий твір А. Крушельницького — „величний поема, на славу могутньому Бескиду і та його дітям Гуцулам складена” — (біфремов II, 275).

- 5. ФРАНКО ІВАН: Захар Беркут,** образ громадського життя Карпатської Русі в XIII. віці, з передмовою під редакцією Василія Вернигорі, стор. 245, 8⁰.

Це третє аряду, наново аредаговане видання той популярної повісті, що в пій ціліми десятками літ виходивалося молоде покоління Галичини, і що після прочитання додає все новій енергії до праці та скріплює віру в невміру силу українського народу.

- 6. ТОЛСТОЙ ЛЕВ: Відродження,** роман у двох томах (трьох частинах), переклав Василь Сімович, з портретом Л. Толстого, стор. 289 + 378, 8⁰.

Є по друге, виправлене, частини паново перекладене видання, з'явлене з московською текстовою реставрацією Б. Боднарського з 1918 р.— найкращого роману Толстого.

- 7. КОБИЛЯНСЬКА ОЛЬГА: Земля,** повість, стор. 445, 8⁰.

Друге видання вайкращої повісті письменниці, той чистоті переведено в українському письменстві.

- 8. ЯЦКІВ МИХАЙЛО: Танець тіней,** роман із рідного побуту, в трьох частинах, стор. 469, 8⁰.

Це справжній літературно-мистецький твір, який зачікавлює пе залишив своїм трагічним змістом і цілковито захоплює читача, але й своїми тумками та порушеним питанням клясової боротьби (Укр. Трибука).

- 9. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ ІВАН: Причепа,** повість, стор. 356, 8⁰.

Цей живий образок із життя правобережного духовенства, вірна картина процесу денационалізації української інтелігенції Правобережжя— одна з найкращих повістей батька нашого сучасного роману, як колись Нечуя-Левицького називав Куліш.

10. КЕЛЕРМАН БЕРНГАРД: Тунель, роман, з дозволу автора переклала Дора Сімовичева, під редакцією і з переднім словом Василя Верниволі, стор. 460, 8⁰.

Цей голосний роман нового німецького письменника з його певною для сучасної техніки—появився недавно 178. виданням і перекладений на всі європейські мови.

11. ФРАНКО ІВАН: Перехресні стежки, з портретом автора, з переднім словом Василя Верниволі, стор. 477, 8⁰.

Ні одна наукова студія не дасть такого вірного образу тій важкої атмосфери галицької провінції в ісімдесяті роках XIX. ст., як ця найбільша повість найбільшого галицького письменника. І ні одна наукова розійдка не вине такого виразного світла за проруб зі сну українського селянині Галичини в ті часи, та не оснітати труднощі, серед яких доводилося працювати тоді народолюбним інтелігентам, як саме „Перехресні стежки“, що пониклиਆ тут у новій редакції та в поясненнями.

12. НЕЧУЙ-ЛЕВІЦЬКИЙ ІВАН: Хмары, повість, з передмовою Василя Верниволі, стор. XI + 477.

Хто хоче знати чим диктувалася життя нова інтелігенція, ці пародники-українофіли 60. років, то й не може не прочитати „Хмар“. „І хоч“— клаж Л-Дко.— „старомодна манера літературя автора не заважає прийтися до смаку теперішньому читачеві, а проте в цілому „Хмары“ вважуються цінним художнім твором і дуже важливим культурно-історичним документом. Ми дуже вітаемо пояну нового п'ятого по черзі видання цієї повісті випущеної „Українською Накладне“ (Укр. Слово в З. лютого 1922 р. Ч. 130).

13. ФРАНКО ІВАН: Основи суспільності, повість, із переднім словом Василя Верниволі, стор. 304, 8⁰.

Б це перше окремою книжкою випущене видання незвичайно цікавої, на жаль, недокінченої повісті Івана Франка, що так вірою і правдиво змальовує в ній всеянадіє панування польської шляхти в Галичині, здираючи геть чисто маску з тих непрошених опікунів укр. народу, що з чванливістю задиркуватистю звуть себе „основами суспільності“!

14. НЕЧУЙ-ЛЕВІЦЬКИЙ, ІВАН Кайдашева сім'я, повість, новне видання, з передмовою Василя Верниволі, з портретом Нечуя, стор. 234, 8⁰.

Колись П. Куліш, прочитавши „Кайдашеву сім'ю“, з захопленням написав до Ол. Барвінського: „Ні, наша маті не вмірає!“ І справді, Кайдашева сім'я—таки найкраща, найживіща повість Нечуя-Левицького.

15. ВИННИЧЕНКО ВОЛОДИМИР: Записки Кир-патаого Мефістофеля, роман, стор. 320, 8⁰.

Друкована в 1917. р. в Літер. Наук. Віснику й через те мало кому відома, найкраща повість В. Винниченка, цікава змістом, повість, що вражає нас глибиною думок і незвичайною тонкістю в помітлавості автора—явлиться ще вперше окремою книжкою.

Крім того, друкуються або готовляться до друку повісті П. Келлера (Сия Агари, Зима), Енту Гамсунна (Редактор Лінге), Рабіндраната Тагоре (Дім і світ) і інші.

93. М. Вовчок, Соц, Одарка, Чари, Ледація.
 94—98. Лепкий В., Начерк іст. україн. літер., книжка II.
 99. М. Вовчок, Інститутка.
 100—103. Антонович В., Коротка історія Козаччини.
 104. Аверченко, Гуморески.
 105. Барвінок Г., Русалка.
 106—107. Лепкий В., М. Шашкевич (Літ. хар. укр. письм. II).
 108—110б. Куліш І., Чорна Рада, повість.
 111. Толетов Л., Полонений на Кавказі, правд. поділ.
 112—113. Вергюзов АІ., Вступ до метафізики.
 114. Франс Анатоль, Комедія про чоловіка, що оханяється з немовою, жарт у 2 актах.
 115—120. Барвінський Олександер, Спомини з моого життя, II.
 121—123. Кобилянська О., Земля I, повість.
 124—126. Кобилянська О., Земля II, повість.
 127—128. Шов В., Цезар і Клеопатра, драма.
 129. М. Вовчок, Не до пари, два сини й інші оповіді.
 130—134. Маковей О., Залісся, повість.
 135—139. Кониський Ол., У гостях добре, дома лішче, повість.
 141—142. Федъкович Ю., Довбуш, трагедія.
 143—144б. Федъкович Ю., Оповідання.
 145. Гринюк Лесь, Весняні вечери, новелі.
 147. Федъкович Ю., Так вам треба, фарс.
 148. Федъкович Ю., Як козам роги виправляють.
 149—149а. Шевченко Т., Музика, повість.
 150. Еропинський М., По ревізії, комедія в 1 дії.
 151—151а. Шевченко Т., Артист, повість.
 152—153. Карпенко-Карий, Бурлака, драма.
 154. Бобикевич О., Настоянці, комедія в 1 дії.
 155—156. Шевченко Т., Гайдамаки, поема.
 157. Федъкович Ю., Любя—згуба, повість.
 158. Шніцлер Артур, Лайтнант Густль, новела.
 159—160. Левицький-Нечуй Ів., Пропащі, повість.
 161. Кобилянська Ольга, Битва, нарис.
 162. Підмогильний В., В епідемічному баракі, нарис.
 163. Кобилянська Ольга, Природа, новела.
 164—165. Платон, Оборона Сократа, перехлав В. Кміцикович.
 166—167. Карпенко-Карий, Житейське море, комедія.
 168—170. Фремон С., М. Коцюбинський (Літер. характер. укр. письм. III).
 171. Маркс Карл, Наймана праця є капітал.
 172—173. Марний Панас, Лихі люди, повість.
 174—176. Доротенко Дм., П. Куліш (Літ. хар. укр. письм. IV).
 177—179. Містраль Фред., Сногади й оповідання.
 180—182. Коцюбинський М., Fata Morgana.
 183—184. Костомаров М., Дві руські народності.
 185—187. Бойко В. Марко Вовчок (Літ. хар. укр. письм. V).
 188. Рокен Роллан, Вовки.

